MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.
MÁSODIK ÉVFOLYAM.

XII-dik füzet. **1871.** December.

I.

Gőschel és a Hegel-féle halhatatlanságtan.

Göschel azon sajátos lángelmű férfiak egyike marad, a kiket Jean Paul Richter passiv genieknek nevezne el. Ezen tudósnak gondolkozásában majdnem semmi eredeti sincs. De alig van ember, ki idegen gondolatokkal oly sajátosan s eredetileg birna gazdálkodni, mint Göschel. Minden a másé, és mégis az övé. Legelső rangú assimiláló tehetség. Nemes őszinteséggel hivatkozik a forrásokra, melyeket használt, de ő ezen forrásokat átfogó lelkében oly sajátos gondolatfolyammá egyesiti, amely csak a Göschel nevével birhat. Az idegen gondolatokat ugy egyesíti, összeolvasztja, s belőlök oly következtetéseket von ki, amelyek egészen övéi, s határozottan meglepők. Egyetlen exegeticus talentum.

Azon sarkpontok, a hová messzeható gondolkozása mindég visszatér: a biblia és a jog, Göthe és Hegel. Ezek az ő tekintélyei s bámulattárgyai. Lelkének mindegyik egyenlő drága, egyiket sem képes feladni. Közöttök gyakran ellenmondásokra bukkan, de ő mindég talál valami közvetitőt az ellenmondások megszüntetésére. Ugy látszik az egyedüli ész, amely hivatást érez magában a mi vallási és politikai, és költői meg bölcsészeti pártjainkat kibékiteni.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Első könyve, melyet 1824. adott ki, Göthének a nagy pogánynak Faustját tárgyalta. Itt azt tűzte feladatául, hogy Hegel phaenomenologiáját Faust főforduló pontjaiba bedolgozza. Feladatát meglepő lelkesedéssel s bámulatos bátorsággal oldotta meg. Most Göschel szelleme csodálatos uj irányt vesz; egészen a pietismus felé hajlik. Ezen lélektani változás okát legtébben azon eseményben találják fel, amely azon időben egész valóját megrendíté.

Azonban a szabad gondolkozás ösztöne csakhamar erőteljesebben tör ki azon munkában, melyet 1829. adott ki ily cim alatt: „Aphorismen über Nichtwissen und absolutes Wissen". E munkának hatása rendkivüli vala. Mind a pietismus, mind az ó igazhitüség egyszerre megszabadultak azon nyomasztó aggodalomtól, melylyel a pantheismus felől vádolt Hegelianismus nevekedő befolyása őket eltöltötte. A rettegett ellenfélt, miután ismerni kezdették, tisztelni tanulták.

Marheineke komoly sacerdotalis kenetességének nem sikerült legyőzni azon bizalmatlanságot, melyet az egyház a bölcsészet közeledése iránt érzett. Timeo Danaos et dona ferentes. De Göschel gyermekded kegyességének nem állhatott tovább ellen. Ezen ember ugy állott az egyház előtt, mint aki elhatározta magát az absolut bölcsészet javait kiaknázni, de keresztyén hitalázatossága tiszta öltönyét a tudás kevélysége által nem akarja beszennyezni.

Hegel soha sem vette magának azon fáradtságot, hogy elmélődéseinek igazságát bibliai helyekkel erőditse, de azért általában mindég állította bölcsészetének és a ker. hitrendszernek azonságát. Azonban nem kerülhette ki, hogy a tudatlanság és az irígység roszakarata részéről, rendszere azon gyanúval ne terheltessék, miszerint az a keresztyénség systematicus leszervezésére van irányozva. A gondolkozás királya most azon elégtételben részesülhetett, hogy egy a kereszténység szelleme által áthatott szaktudós szellemdús kimutátasai folytán rendszere a mélyebb ker. gondolkozás előtt is igazolva lett.

Igy álla Göschel a két ellentét, Tholuck és Hegel, az érzelembelsőség és az absolut tudás között.

1832. Göschel tovább haladott, s kiadá a „Zerstreuten Blätter aus den Hand- und Hilfsacten eines Juristen" — cimű mun-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

káját. Itt már a bölcsészet a jognak theologiai alapot igyekszik keriteni, de egyszersmind az egyház elégtétel-tana uj megerősítést nyert, másrészről a hegeli jogbölcsészet ugy lőn felmutatva, mint amely a porosz államjogban is már kifejtésre talált. Ezáltal Göschel megnyerte Hegel számára a porosz aristocraticus iskola érdekeltségét.

Hegel ezen időben meghalt, de Göschelt semmi sem vala képes a nagy férfiu hatalmas szellemének további igazolásától visszatartani, s kiadá a „Monismus des Gedankens“ cimű munkáját, s a hegeli bölcsészet lényegét oly szabatosan adta elő, mint ez hasonló mértékben senkinek sem sikerült.

E munkát követte az „Ueber Hegel und seine Zeit“ cimű könyvecske, ahol a Hegelbölcsészet világfoszlását adta elő. E két utóbbi irataival eszközölte azt, hogy a Monismus név egyetemes elismerésre talált s elfogadtatott, s a bölcsészet, mely e név alatt tárgyaltatott, ugy tekintetett, mint valamely népszerű kézikönyv, amely tájékozásul szolgál a Hegelbölcsészet világában.

Már az Aphorismen cimű könyvben Göschel folyvást a bibliára függeszté szemeit, s megmutatta, hogy Jacobi bölcsészete, melyet anyira hithódolatosnak, s vallásosnak tartott az egyházi közvélemény, sokkal távolabb áll az igazhitű keresztyénségtől s a confessiók kátéjától, mint az igaz hegeli bölcsészet, amely szerinte a bibliai tannak leghivebb tolmácsa.

A „Monismus des Gedankens“ és „Ueber Hegel und seine Zeit“ cimű munkákban kiválólag magát a bölcsészetet tartotta szeme előtt, a Biblia és Göthe itt már másod ranguakká lesznek. De 1834. egy új munkával áll elő: „Unterhaltungen zur Schilderung Göthescher Dicht- und Denkweise“. Itt már Göthe képzi a középpontot, amelynek a Biblia és Hegel csak peripheriáját képezik. Itt már előszeretete a német művészet nagy mestere iránt minden határt túlhalad, s egyoldalúvá válik.

Azonban Göschel azon kevesek közé tartozott, kik a legfőbb realitás, a dolgok legmagasb vallási jelentősége által vannak kiválólag érdekelve. Igy Göthe mesterműveiben is nem az alakzat nemessége, nem a sokoldalú világélet reflexumai valának azok, melyek figyelmét leköték, hanem egyedül a mélyebb vallási mozza-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nat, amit Göschel a „nagy pogánynak“ szellemében, melyet Heine oly hidegnek, fagyosnak talál, konokúl keresett. Ő el volt határozva, valamint az egyetemes lét oekonomiájában, ugy Göthében is két nagy rögeszméit: a keresztyénséget és a hegeli bölcsészetet felkeresni s felmutatni, holott tény az, hogy Göthe egyik irányában sem birt rokonszenvvel, s az ujabb bölcsészetet Schiller sikeretlen igyekezett előtte igazolni.

Ezután Göschel a berlini Jahrbücher cimű folyóiratba dolgozott egyideig, mig végre szelleme ismét régi kedvenc útjára visszatért. Ezen időközt használjuk fel a holyzet körvonalozására, s azon mozgalmak előadására, melyek a gondolkozó Európát egyideig komoly s mondhatni végzetes izgatottságban tarták.

Tudva van, hogy a 18. században a szabadgondolkozás emelt zászlót európaszerte. A szabadgondolkozás Angliában mint skepticismus, Franciaországban, mint oly nyers materialismus nyilatkozott, amely a halhatatlanság tagadását hitcikkei közé sorolá. A német szabadelműség igen gyér kivételekben emelkedett ezen pusztitő nihilismusig.

Kant bölcsészete a hit világát a gyakorlati ész követelményévé tevé, s a mit mint transcendentalis dolgot a tiszta ész birodalmából kitaszitott, azt erkölcstanában nagy lelkiismeretséggel igyekezett helyreállitani, s az Istent a lelkiismeret világtrónjára helyezni, s a halhatatlanság hitét megszilárdítani. Ezen működésében sajátos egoismusnak engedett helyett. Nem elégedett meg többé magával az erénynyel, s követelt oly erkölcsi kiegyenlitést, aminőt a világ életében nem talált, amely boldogságot adna jutalmúl az erénynek, s a kategoricus imperativust, melylyel az erényt a világoninneni életben akarta, kiterjesztette a túlvilágra a boldogság követelésében, s az eudaemonismus, melyet eltaszitott, az Isten lételének gyakorlatai bizonyitékai között talált magának helyet.

Most az idealismus bölcsészete jutott előtérbe. Fichte, Schelling s Hegel lőnek a nap hősei. Kant után valóban ezek valának a legbátrabb s leghatározottabb gondolkozók. Ezek rendszerükben éltek egyedül, s ezenkivül semminek sem ismerték el jogosúltságát. Dialectikájukba beolvasztottak mindent, s oly reformokkal léptek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

fel, melyek a dolgoknak valóban új alakot kölcsönöztek, s azok új jelentőséget nyertek. Valóban mindenek megváltoztak e napokban. Ez volt a gondolkozás világában a francia nagy forradalom. Ezeknek zászlójuk egy új elv, a szabadság vala általában. Azt tartották, hogy a szabadság oly valami, ami önmagának elég. Pedig a szabadság csak az ismeretnek, vagy concrete vévén a dolgot, a szellemi állománynak poláris fejleme egyedül. Ez az, ami magát egyfelől positive mint akarat, másfelől negative mint szabadság fejleszti. A szellem e tanban tehát a negativ önfejlesztés terére lépett. Schiller, Novalis, Schleiermacher mindent elkövettek, hogy e nézetnek tágasabb kört szerezzenek. Ezen időben gyakorlat vala előkelő önmegadással átengedi magokat a momentum végtelenségének. A jelen valóban ezen időben oly gazdag, oly praegnans vala, a legnagyobb gyakorlati és tudományos törekvések anyira betöltének minden kedélyt, hogy ily nagyszerű szellemi forrongások közepette feleslegesnek s megfoghatlan henyeségnek tünt fel az emberi „én“ fenmaradásával bibelődni.

Az absolut tudás bölcsészetének küzdelme a kantianismussal megszünt. A népek általában alkotmányok, állami létezésök javitása felé fordultak. Európa hadura, ki már egyéni politikájával a világ végzetének útjában állt, Szent Ilona szigetén az élettől, melyet Hudson anyira elviselhetlenné tőn számára, megvált. A Burschenschaftok politikai rajongásai szomorú sírt látszának ásni a német nemzeti nagyság azon ábrándjának (mert a német-egység azon időben az ábrándok sorába tartozott), amely egy tizeden keresztül a német ifjúság religiója vala. Béke jött létre. A szent Alliance is világbéke akart lenni. S igy jutott idő elég arra, hogy az egyéni állapotok is nyugodt kényelmességgel tárgyaltathattak. Ekkor a katonai és politikai izgatottságot a vallási váltotta fel, s az egyházi erdekek a tudományét ébresztették fel. Egyletek alakultak, melyek a kegyeskedésben idealis lendületet kerestek. Vallási gyakorlatok, theologiai tanulmányozás, ihletett elbeszélései csudás megtéréseknek és újjászületéseknek, proselytáskodás, a csudák hitéig emelkedő izgatottság; ezek valának napi renden. Az emberiség szellemében a mindent nivelláló s kiüresítő szabadelműség ellenében a lelkek vallási érdeke, a hit lé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pett sorompóba, mindakettő sajátos végletben. A végletek küzdöttek az igaz és reális középnek elszülésén. Sokan megütköztek a végletek ezen előállásán, pedig ezek az egészséges életfejlem feltételei. A világnak alapos szilárd meggyőződéshez kelle jutnia anyi hányattatás után. Itt volt ideje.

Hegel Berlinbe érkezett, az új szellemi mozgalmak középpontjára. Páris és Berlin két világ gyúpont lőn napjainkban.

Hegel alig hirdette ki rendszere alapvonásait, már a theologia sietett azokat befogadni. Marheineke ezen szellemben dolgozta át dogmaticáját. Ha meggondoljuk, hogy ezen férfiu talentumának éle épen a történelmi-kritikus volt, ugy nem nyomhatjuk el csudálkozásunkat vállalkozási készsége felett. Bármely tökéletlen légyen is e munka, de meg kell vallani mégis, hogy e munka Daub Theologumenonai után sokáig a legjelesebb és legalaposabb vala, tekintvén a műszervezet sajátos egyszerűségét. De csakis a constructio vala tökéletes, és a gondolkozás következetessége az elfogadott alapon vala fedhetetlen. Azonban már a fejlem-redszerét általában elfogadván, az Eschatologiát keresztyén szellemben nem dolgozhatta ki. Jutalom és büntetés, ég és pokol, boldogság és kárhozat a jelen történelmiség kiegészitő elemei lőnek. Szóval az örökélet a világoninneni létkörre szorítkozott, amely tant socialisticus úton Leroux Péter igyekezett dogmatizálni.

E munka explosio vola, s nagy megrendülést okozott. Sokakban, kik a keresztyénség positivumai előtt mély kegyelettel hajoltak meg, kifejezhetlen szomorúságot okozott. A lelkek nyugalma fel lőn lármázva, újra kelle sorakozni. Uj sorompó készült a küzdő felekre. A keresztyénség alapigazságain egyházatyai kegyelettel csüggő Neander és az éles dialecticáju Schleiermacher iskolája ellen egy oly uj iskola állt fel, amely mind Neander csudálatra méltó tudományosságát, mind Schleiermacher művészi szónoki erejét és sokoldalúságát tisztelte ugyan, de Hegel és Marheineke páncéljaiba öltözködve, kész volt mindakettővel megmérkőzni. Nem tagadhatni, hogy e küzdelem kezdetén az új viadorok részéről sok nyegleséggel is találkozunk. De ez minden kezdetnél rendes tünemény.

Azonban ha az új lelkesültséget elvében keressük fel, ugy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

találjuk, hogy az határozottan azon öntudat vala, miszerint az emberi lélek az istenitől lényegileg nem különbözik. Ez kétségenkivüli igazság. Innen az lőn természetesen lekövetkeztetve, hogy a történelem tartalma is isteni természetű. Ez azonban már csak bizonyos tekintetben áll, amenyiben az akarat duplicitása elvitázhatlan lévén, a történelemben nemcsak isteni, hanem egyenesen emberi élet mozzanataival találkozunk, hanem igenis, a történelemnek világcélos mozzanatai már valóban világtervi és igy isteni életmozzanatok. Felhozatik a fenebbi tétel igazolására, hogy az ember nincs az Isten által az universum valamely zugába, mint valami hitvány teremtmény, oda dobva, hanem azt a mennyei Atya, mint gyermekét öleli világteremtő kebelére. Igen, ha az ember életfejleme eredeti s a teremtési tisztasággal birna, ha az eredeti istenképiség semmi által sem volna háttérbe szoríiva, s bennünk s történelmünkben isteni hasonlatúl ragyogna fel.

Tagadhatlan, hogy ezen iskola az Istent az emberrel szokatlan közelségbe hozza, de fájdalom anélkül, hogy az égő bokorhoz közeledő hórebi pásztor saruit lehúzta volna, s ez a szent tűznél csak külső meleget keresett, csak melegedni akart a megfázott vándor, de hol maradott a szent borzalom „Ha ur vagyok, hol van az én tiszteletem?“

Nem lehet ugyan azt sem állítani, hogy nem találkoztak volna nemes kivételek, kiket ezen istenközelség szent ihlettségbe hozott, s akiket ezen új evangelium valóban megnemesített; de az is áll, hogy ezen istenközelség nem birt keresztyén jellemmel. A keresztyénség az isteni életnek a Krisztusban adott közöltetésében áll az emberiségi éllettel. E rendszer a közöltetési alapot, a Krisztust magát szellemi mozzanattá teszi, s a keresztyénséget szellemi forradalommá, s minden ember egyenként akar oda lépni, hová a keresztyén vallásos gondolkozás egyedül a közvetitő Krisztust emeli. Itt a válság pontja a két gondolkozás között.

A Hegeliskola mást valamit talált meg, mint amit az emberiség keresett, s többet adott, mint kértünk.

Az ifjuság feladta a halhatatlanságot, mint végtelen fenmaradást, az egyéni diluálódott az isteniben. És ezen áldozatot nem a pantheismus sugallatából tevé, mint azon időben általában gyanu-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sittatott, hanem mint ő mondá, a morálitásból. Felfogása szerint a ker. halhatatlanság-tan az „egoitas“ tanias érvényesitése. És ő az egoitas helytelenitése miatt lemondott egyszersmind a maradó individualitásról. Itt áll elő az absurdum.

Valóban Hegel gondolkozási irányára nézve az absolutomot, s az objectivumot illetőleg a részletes subjectivitás és individualitás igen közönyös dolgok valának.

Most a végletek egész hosszú sora következik, melyekről ugyan nem állithatni, hogy a vallási igazságok feltisztulását célozták volna, de a visszahatás szempontjából azt mégis hathatósan szorgalmazták. Elmondatott, hogy a feltétlen resignatio a túlvilági dolgok irányában a személyes fenmaradást inkább követeli, mint felteszi. Ezen észrevételre az felelhető, hogy a ker. hitnek a siron túli fenmaradás valóban éltető lelke, s egészen oda van irányulva. Daumer és Richter azt igyekeztek ezen iskola szellemében bebizonyitani, hogy az uj-szövetségi helyek a túlvilági létezést inkább csak követelik, mint azt bevégzett tényként állítanák. Ez ugyan szerfelett elfogúlt eljárás; mert az istenember mint centralis egyéniség, akiben találja fel mind a világ, mind különösen az emberiség legmagasb teleologiáját, magában valamint minden kijelentést öszpontosított, ugy élete jeleneteiben az emberiség túlvilági állapotait élő tényekben felmutatta, s ezáltal az emberi lelkek legérdekesebb egyetemes sejtelmeit és követelményeit, s tanait történelmiséggé tévén, universálizálta, s minden kétségen túlemelte, s igy az új-szövetség már e kérdésre nem abstract tanokkal egyszerűen, hanem concret tanokkal, azaz tények felmutatásával felel meg. Különben Pál apostol a sírontúli egyéni fenmaradást mindenütt bevégzett ténységként tanítja általában. Továbbá kérdéssé tette ezen iskola ultrája, vajjon az Isten, midőn emberré lesz, feltart-e még valamit magának, amit az embernek ki nem jelentett? E kérdésre felelhetni, hogy bár az istenember a kijelentés teljessége, a legmagasb élő kijelentés, s ez az emberiséggel közölve van, de a teremtettségi véges élet nem képes az isteni lényeg teljes tartalmát magában felfogni, s igy magát véghetleniteni, oda is, hogy az emberiség magát az istenemberi életbe beélhesse, örökkévalóságra van szüksége. Az, hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

az ember az istenember eszméjébe s igy igazságába menyire hatolt idáig be, eléggé mutathatná, hogy ezen absolut életbőség bár közölve van, nem kimerithető egykönnyen. — Felhozatott, hogy ha valamely egyén az egyházközönség Szentlelke által Isten iránt azon helyzetbe jő, hol állania kelle, vajjon ez lényeges változást szenved-e a halál által? Felelhető, hogy épen az Istenhezi normalis viszony helyreállásának arányában a halál jelentősége is változik, s a halál csak az abnormis életfejlem terén realis halál. Továbbá az igazak „a földön a bűn világhatalma alá eső testlegesség jelen álláspontján ezer eshetőség alatt állanak, a halál már e tekintetben a helyzetet csakugyan lényegesen megváltoztatja, midőn a földi nyers testlegesség eshetőségeit megszünteti. Továbbá a feltett kérdésben a Szentlélek kizárólag ugy fogatik fel, mint az egyházi organismus pusztán immanens principiuma. Igaz ugyan az, hogy a Szentlélek a krisztusi életet közlő egyházképző principium, de az is igaz, hogy a Szentlélek az egyházi organismuson kivül, s immediate is hathat, és nemcsak az egyház közegisége által, bár ez a rendes organum, s igy a Szentlélek nemcsak immanens, hanem szabad transcendens principium is a maga teljességében. — A fenebbi tételből nevezett ultrák még e következtetést is huzzák le: hogy vajjon a Religio más lehet-e az égben, mint a földön? Állományára nézve nem lehet más, de fejlemére igen, sőt a vallás épen a szellemi feltisztulás arányában juthat a maga igazságához. A keresztyénség önmagában absolut vallás, de absolut jogosultságra tett-e már szert a földön? Azon kérdésre pedig, vajjon az Istennek lelke lehet-e más az ember lelkére nézve, mint aminő mostan, azt feleljük: az Istennek lelke önmagával örökké azonos, de már az emberi léleknek lényeges fordulaton kell keresztülmenni, ha saját alapeszméjével azonos akar lenni, s igy ezen feltisztulás arányában az emberi lélek helyzetei változván, a lélek fog más viszonyba jönni az önmagával mindég azonos Isten lelkével. — Hangoztatik az is, hogy az Isten absolut szelleme, s igy már absolut igazság csak lélekben és igazságban, azaz gondolkozásilag imádható; mert a mindenütt jelenlevő láthatatlan Isten látása jövőre is oly lehetetlen mint jelenben. — Igaz ugyan az, hogy az Isten absolut szellem, de épen azért, mivel az isteni szellem absolut,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tehát egyszersmind absolut öntárgyasitással is kell hogy birjon, s igy kell, hogy magát magának mint absolut alany előterjeszthesse, és szemlélhesse. Már a teremtett relativ szellemiségek, épen e relativ szellemiségök alapján és arányában hivatva vannak az absolut szellem felkeresésére, s az emberi szellem csak az istentudatnál nyugodhatik meg teljesen, s e ponton lehet teljesen önbizonyos és realis személyiség. A szellemi fejlődés egész saját alapeszméig, tehát a teljes öntudatig az érzékileg láthatatlan Istent szellemileg különféle arányban teszi láthatóvá, és e szellemi látás nem puszta gondolat, ez real és teljesebb az érzéki látásnál; mert az absolut szellem nem puszta gondolat, hanem önmagát előterjesztő absolut realitás is. Nem is mondható az, hogy azt látjuk igazán, amit az érzékek látnak, a szellem még világosabban, mert ez immediate teszi, látja öntényeit, amelyek által magát absolut bizonyossággal lenni tudja. Cogito ergo sum. Önmagamat előterjesztem: tehát vagyok. — Elmondatott, hogy a boldogság élvezetének tartama szóba sem jöhet, ami pedig azon aggodalmat illeti, mintha a halhatatlanság hitének megsemmisitése, erkölcsi felfordulást hozta létre, azt jegyzék meg, miszerint már Pomponazzio az ő nevezetes könyvében megmutatta azt, hogy a legkegyesebb emberek nem hittek a halhatatlanságban, míg azt a legnagyobb gonosztevők hitték. Ez ellen felhozható, ha egy Epikurus, egy Spinoza, egy Helvetius nagyszerűen tiszta jellemű férfiak voltak, abból csak az következik egyenesen, hogy jobbak voltak rendszerüknél, de nem az, hogy az epicureusak, materialisták s spinozisták mind jellemdusak voltak. Hogy ezen rendszerek a gyakorlati téren minő pusztitást vittek véghez, azt már nem az elméleti bölcsészet, hanem a történelem fogja jogosan kimutatni!

Végre felhozták azt is, hogy azon öntudat, hogy már itt a földön kell az illető bóldogságra szert tenni, kell hogy az emberben minden erőt mozgásba hozzon e cél elérésére. E tan Leorux Péter művében talált socialis evangyeliomára.

Ezek tevék körülbelől zömét azon okoskodásoknak, melyeknek a Hegel-iskola ultrái kifejezést adni törekedtek, s a rendszer előtt a bizalmat túlzásaik által elzárták. Hegel Phaenomenologiája s Marheineke valának azon zászlók, melyek alá a bátor ifjuság

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lelkesült önátadással sorakozott. Ingerülten gyanusította az önmegtagadás nagy erkölcsi mozzanatát, boszusan fordúlt el azon megvető módtól, melylyel a merev egyháziak az embert és a földet tárgyalták, s ezek a kereszty énséggel azonosíttattak. A bölcsészeti ellenhatás lelkesültségének Byron sátán musája kölcsönzött költői relieftet. A lelkesedés valóban e napokban meglepően ragályos volt korunk legnagyobb bölcsésze iránt.

Anyit a méltányosságnak minden időben ki kell mondani e rendszerrel történt minden túlzások dacára, hogy az eddig ismert bölcsészetek egyike sem vala képes az észnek feladhatlan igényeit a kereszty énség alap-dogmáival anyira kiengesztelni, mint ez, amely még a Szentháromság titkát is mindent átható dialecticájával fogalmi lehetőséggé tette. Általában ugyan azon ellenséges állás, melyet a bölcsészetek az egyházi kereszty énség irányában elfoglaltak, s az innen eredő bizalmatlanság útját állja annak, hogy a hegeli bölcszet és a kereszty énség közötti belső harmonia fenállásába hidjenek az emberek. Sokan nem tudják megfogni azt, hogy miként lehetne nekik ezen elmélődések uralma alatt régi biztos religiositások körében háboritlanúl továbbra is megmaradni, és hogy a hit és tudat közötti különség csak formai, amenyiben a hit közvetlen tudalommá emelkedik, s igy realis különség közöttük nincs. Nem ostrom e rendszer lényegében, sőt inkább a vallás tisztább ismeretére segit. A hit marad ugy, amint annak alapját a Krisztus letette.

Történelmi érdekkel bír annak kimutatása, miszerint azon egyetértés, amely a Hegel-bölcsészet és ker. theologia között mutatkozott, minő botránykő lett a supernaturalismus és kantian rationalismus, és schellingianismus, valamint az iskolázott ész és a pietismus között?

Általános vala mindenekelőtt az ellenszenv azon hatalmas dialectica ellenében, amely oekonomijája teljességéből mindenre tudott feleletet adni, bár a roszakarat e feleletet önkényesnek hirdette, és a fényes jelmez logicai uszálya alatt a sátán eltakart kecskekörmére mutatott gonosz kárörömmel. Fel lőn végre fedezve az is, hogy ezen minden tudományt kiegészítő, minden rendszert absorbeáló, az egyház minden dogmáit megoldó bölcsészetben a halhatatlanságot illetőleg semmi sincs kimondva.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ezen vád látszott még a legalaposabbnak, amenyiben Hegel irományaiban seholsem találtatik oly passus, amely egyenesen a halhatatlanságot állitaná. A vádlók most Hegel encyclopaediája ellenében a Gottschedét magasztalák, amely a lélek jövendő állapotainak egy egész fejezetet szentelt, és még a lelkek tartózkodásai helyét is felfedezte és körűlírta. Hegel ellenben csak a szellem örökkévalóságáról beszélt akkor, midőn a lélek fenmaradásának biztositása kerestetett. Ime ez volt a legerősebb fegyver az irígység roszakaratának kezében, amely gyülöletében anyira haladott, hogy végre az eszeveszett és hegeli synonymák lőnek, s a hegeliánok olyatén páriák, akik az érintkezőket megfertéztetik. Sokat beszéltek azután még e rendszer vigasztalan pusztasága felől Elmondák, hogy csak a multat és készet vala képes felfogni, a szebb jövő, s a túlvilág örömeinek felfogására nincs semmi érzéke. Hegel, mint a nagy meggyőződések kiváló embereinél megtörténni szokott, ezen ellenvetéseket alig méltatta figyelemre, azokra alig adott feleletet. Schubartot és Carganicot egyenesen kategorice a kátéra útasította, s ezt nem bocsátották meg neki soha, ők bölcsészeti mególdást vártak, s a bölcsész most a kátéra mutat.

A halhatatlanság kérdése vala tehát az, ahol az ellenhatás csoportosúlt. A supernaturalisták hivatkoztak a Krisztus feltámadására, a bibliai realisták a Biblia idevonatkozó helyeire, az egyháziak a confessiókra, a rationalisták Kantra s az észnek illetéktelenségére a transcendentalis dolgokra nézve, az érzelem theologjai sejtelmeikre, a történészek arra, hogy már mások is, messze ezelőtt hittek a halhatatlanságban, és hogy már némely halottak az élőknek megjelentek. Az erőtlenek a halál borzalmára támaszkodtak. Langsdorf azt állitotta, hogy az ő egyéni fenmaradásától függ az Istennek magának létele. Végre az aestheticusok hivatkoztak Jean Paul Carupanertholjára és Tiedge Uraniájára.

Innen látható, hogy a szellemek felkelése a berlini hatalmas ész-monarcha ellen egyetemes vala. A lázas küzdelem zaját a halál iróniája szakitotta félbe. A szellembölcsészet embere odahagyta a földet, ahol a nagy eszmék és elvek Golgothákra találnak utólsó szópadúl, s elment a szellemek világába. Hegel odahagyta a harcteret, de nem szelleme.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Most az ellenséges tábornak a szellemek ellen kelle küzdeni. Maga az észkirály életében igen nehézkes ember volt, s a tanitványok, kik helyébe a sorompóba léptek, nem örökölték fejedelmök erejét, emellett magok között is meghasonlottak. Brachmann erőteljesen rázogatta a speculativ börtön vasrostélyait, s elhatározta, hogy a rendszer átalakítása által a bebörtönzött embert ismét az Isten szabad ege alá vezetendi. Az ifju Fichte megigérte, hogy a bölcsészet kritikai szemléje után majd az igazságot is leálcázza. E tárgyban Weisseban vetélytársra talált, ez Fichte ontologiáját az ő metaphysicájával előzte meg. Braniss és Fischer szintén metaphysicákkal állottak ki a küzdtérre. Gruppe, mint ügyes lovag, ezer lándzsa-szurással döfte keresztül a rendszer helyett annak phantomát, de ugy, hogy döfései a működő személyek bőréig hatottak. Most felkél végre a Herbarth-iskola uj fegyverekkel és pihent erővel. A támadásra a riadót most Richter fújta „Lehre von den letzten Dingen" cimű munkájával. Göschel ekkor Richter ellen fordúl, de őt Weisse és Fichte támadták meg, s azt állitották, hogy Hegel elveiből a személyes fenmaradást nem lehet lekövetkeztetni, és hogy a halhatatlanság állításával a hegel-hivek kilépnek a rendszer köréből, s Göschelnek, mint az iskola legszellemesebb bajnokának, mint Hinrichs nem akart az uj fichtei és weissei álláspont felé hajlani, jóakarólag azt mondogatták, hogy ő már nézeteivel a rendszerből ki magasabb álláspontra és regióba jutott. Mások ellenben, mint Mundt és Kühne azt jegyezték meg fenhangon, hogy Göschel nem előre, hanem hátrafelé halad, mindamellett e két harcfél 1835-ig tisztelő előzékenységgel viselte magát Göschel iránt.

A tényállás röviden ez: Richter mereven tagadja a halhatatlanságot, mint oly dolgot, amely szerinte mindaz erkölcsiségre, mind a vallásra nézve közönbös, sőt e tárgyban a negatiót oly módon élére állitotta, hogy azt teljesen kimeritve lehetetlenné s tarthatatlanná tette. Weisse állitotta a halhatatlanságot, de ugy, hogy abban nem volt semmi köszönet. Halhatatlan nála egyedül az, ki Istenben ujjászületett, ellenben a természeti ember meghal, kialszik, mint a barmok lelke. Ez Socinián nézet. Fichte állitotta a személyes fenmaradást, s állitását a psychologiára és

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

phisiologiára támasztotta, különösen az élet fogalmára, s a lélek monadicus individualitására. A hegeli iskola e kérdés tárgyalásánál két részre látszik szakadni. Az ultrák, a hegeliskola balóldala, a személyes fenmaradást megfoghatatlannak találja, az iskola középpártja azt tartja, hogy a halhatatlanság gondolkozásilag kimutatható, s mególdható kérdés. Ezen árnyalat képviselője Göschel.

II.

Göschel halhatatlanságtana.

Göschel a halhatatlanságról írt könyvében következőleg okoskodik:

I. A lélek fenmaradását bizonyító érvek nem kielégítők, egyik a másikára mutat, s ott keres magának súlyt. A kétkedés vagyis a negativ gondolkozás csak az egyes érveket támadja meg szükségképen, ha t. i. azoknak mint egyeseknek kerestetik határozott érvény.

II. A különböző álláspontok bizonyitékai általában három kategoria körébe szoríthatók.

a) Az első kategoriába tartozik az állomány fogalmi egyszerüsége, a léleknek egyénisége. Az állomány egyszerűsége az anyagtalanság fogalmához vezet, s az anyagtalanság a romolhatlansághoz. Igy áll elő a régi lélektan metaphysicai érve, amely theologicus szinezetet is ölt magára, ha az ember ugy fogatik fel, mint az isteni lényegnek része a pantheismusban, vagy mint az örökkévaló Istennek gondolata a monotheismusban, mint az örökvilágosság sugárzata.

b) A második kategoriát a teleologismus tölti be. Ugyanis a metaphysico-psychologicus érv csak a lelki állomány romolhatlanságának fogalmát nyujtá, a teleologicus érv már a végtelenségét adja. Itt azonban meg kel különböztetnünk *a)* a természetből, *b)* a szellem lényegéből vezetett bizonyitékot.

A természetből a physiologiai bizonyiték indúl ki, amely alakjára nézve analogicus, a természetéletnek célszerűsége azt mutatja világosan, hogy az alsó rendű képződvény mindég egy magasabba megy át, ugy hogy ez amannak céljaként tünik fel. Az ismeret jelen álláspontján az organismus a legmagasb képződvény;

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hanem mivel a tenyészeti organismus az állatira mint magasabbra mutat, tehát az analogiák után követelhető, hogy az organismus is egy magasabb tökély fokozatán találja fel megdicsőülését. Már a szellem fogalmából a cél ugy tünik fel mint a törekvés végtelensége, vagyis törekvési végtelenség, az élet örökkévalósága. A szellem soha sem lehet más, mint örökké magát tevő s közlő élet. A szellem örök önközlésben él. De az emberi tehetségek tökélyesbülhetése α) elméleti, amenyiben az ember tudásösztöne és szomja örökké kielégithetlen, s igy a tudás már önkimeritésére örökkévalóságot követel; β) gyakorlati, amenyiben az ember csak az erény ideálja megvalósításánál nyugodhatik meg, ezen feladata mególdásánál azonban végtelen akadályokra talál, annálfogva, hogy azt végre mégis teljesithesse, a mostani élet folytatására van szüsége, a célérés tehát itt is végtelenséget követel. γ) Az ember csak elméleti és gyakorlati érdekeinek teljes fedeztetése által juthat bóldogsághoz, a bóldogság gondolata pedig az idvesség fogalmához, mint belső igazságához vezet. Ime itt megy át a teleologicus érv a theologicusba, amely a mindenható szent Isten bölcseségéből és jóságából indúl ki okoskodásaiban. Isten az embert idvességre teremtette, az idv tehát célja minden ismeretnek és tevékenységnek, amelynek megvalósitására a természet is be van rendezve.

c) A harmadik kategoria tehát az önmagát betöltő gondolat végtelenségének kategoriája, ahol már az ontologicus érv mint a teleologicusnak magva tünik fel. Az Istennek és embernek egysége, az idvesség azon nyugoszik, hogy az ember magát Istennel az Isten gondolatában egyesiti, az őt gondoló Isten eszméjével azonosúl. Az Isten gondolata bóldogitását önmagában hordozza.

Göschel nem fejti ki sajátlag genetice gondolatait, nem meriti ki teljes nyugalommal a mozzanatokat ugy, hogy az átmenetelt a következőkre végkép megérlelné. Különösen a hegel-tannak csak főbb mozzanataival foglalkozik, az individualitas, subjektivitás és személyiség ketegoriáival. Megjegyzendő még az is, hogy Göschel az alanyiság kifejezése alatt mindég a szellemit értette, az énlegest (selbst), s igy nem különböztette meg a logicai és természeti alanyiságtól; mert p. o. a tölgyfa önmagában épen oly logicai sub-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

jectum, mint az ember. Azonban már a szellem immanens fejleme tárgyalásában oly érvet mutat fel, melyen teljesen megnyugodhatunk. Itt már a psychicus egyéniség tiszta egyszerüsége teszi az öntudatot. Az ember énjének igazsága pedig az isteni személyiség. Az Isten személyisége ugyan önmagában mindég azon-egy, de már az egyes szellem személyisége a maga principiumát nem a természet körébe esett individualitásba, hanem az Istennek minden korláttól ment személyiségében találandja.

A szellem az idealitás lényegileg. Ez áthat mindent, de egyszersmind át is hattatik minden által. Az öntudat befogad minden objectivitást, anélkül hogy ez által annak tárgyias realitását tagadná; mert az objectivumnak belső észi tartalma az, amit megragad s magába bevezet, s az érzéki külsőt illetetlenül hagyja. Épen ily módon manifestálja egyszersmind magát is, s magát magának tárgyává teszi önelőterjesztési tevékenységében, s ezen öntárgyasitás által mit sem veszit, sőt önmagát nyeri vissza teljesen, s eszmei képét önmagával betölti, s azonosságát tudja.

Az öntudat oly végtelen tér, mely mindent befogad, de egyszersmind képes mindent magából kivezetni, s magán kivül tudni, anélkül hogy magában rövidséget szenvedne. Az objectivumnak, vagyis a létnek, és a subjectivumnak, vagyis a gondolatnak különbözősége teljesen megszünik benne, mint oly észiségben, amely tudja, hogy minden realitas észies, és minden észi valóban reál. Benne áthatják egymást a lét, az állományos közvetlen individualitás, és a gondolat, az önmagát önmagával és minden mással közvetitő subjectivitás. Ezek benne nem csupa synthesis, külső συναφεια, sőt ez azoknak egysége s feltétele.

Már a személyiség mint absolut és productiv egysége a létnek és tudatnak, halhatatlan, halhatatlan azért, mert a magát mint létet tevő (motiváló), s önmagában végtelen gondolat a lét által nem tagadtathatik, és csak ugy lehetne halandó, ha az ő objectivitásában nem lehetne egyszersmind subjectiv. A subjectivitás ellenben tulhat az objectivitáson. Az állatok halandók; mert csak lelki individualitással birnak, de öntudattal nem. Az ember ellenben ily értelemben már nem mondható halandónak; mert a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

halál, a létnek e tagadása nem képez hatalmat a gondolkozás felett, amely magát önmagából és nem az idegekből sat. fejleszti. De mi lehet a szellem, az emberi ugy mint az isteni, más mint gondolkozás? Igaz marad ugyan, hogy az emberi szellemnek fejlődése bevégzettsége fokáig, halálozási folyamatnak is tartható, de ezen halál nem elvont tagadás, sőt mint felszabadulás az idő és tér korlátai közűl, e halál már megdicsőülése az individualitásnak és subjectivitásnak, az isteni absolut személyiségbe való bemélyedés által. És enyiben még a fenmaradás miként je sincs elzárva teljesen előlünk, mert az a magát motiváló szellem földön-inneni fejlemmenetelétől nem lehet absolute elütő.

A kétkedés a lélek fenmaradása felett, onnan származik, hogy a helyett, hogy a gondolkozásból, mint a létnek elvéből indúlnánk ki okoskodásainkban, csak a létből indúlunk ki. A lét, mint ilyen, a halállal bevégződik, mert a halálban csupán emlékezéstelen mozgásban tartja fel magát. A gondolat vagy gondolkozás ellenben legyőzi a halált, mint elvont negativitást és az ő megdicsőitő visszaemlékezésében a lefolyt létre magában azt felóldja s megszünteti.

Különben az Istennek létéből már szorosan le lehet következtetni a mi személyes lételünk eltörülhetlenségét, de nem magából a természetből, hol a pogányság állapodott meg, sem az abstract monasból, mire a merev monotheismus fektetett fősúlyt, s igy határozottan csak a keresztyénség sarktanából, a Szentháromságból fejthető meg legjobban e kérdés.

Nem tagadható ugyan az, hogy az emberi személyes egyéniség a természetben birja a létel feltételeit, vele nyilik meg az egyes ember történelme. Hanem az is áll, hogy az emberi egyéniség igazsága az ő ön- és világtudó subjectivitásában alanyiságában keresendő. Ez tartalmazza már alakilag az önmagából kezdődő s önmagába visszatérő végtelenséget, tartalmilag pedig isteni személyiségre törekszik. Isten lehelt az emberbe életet, s itt gyökerzik az ember személyisége. Az emberi lét az Istenben oly immanens, mint az emberben az isteni lét. De az Isten azért még nem az ember, hanem emberré lesz. És az ember nem Isten, hanem egygyé lesz vele, mert ő szellem az ő szelleméből, és test az ő testéből, amint az urvacsora ezen mennyei mysteriumot tanitja,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Nincs itt helye semmi confusiónak, de igenis van helye az Isten és ember közötti szeretet alapján az idiomák a tulajdonságok bizonyos communiojának, amely elmulhatlan. A subjectivitas az ő idealitásáig emelkedik, ezen idealitásában vagyis ezen bensőleges egységében az isteni személyiséggel túlemelkedik a testnek halálán, amelynek ugy is már az élő testben lassanként elhal, amenyiben a külső emberből a magasabb tökély arányában a belső emberbe menekszik, s ott pontositja magát össze.

Göschel elmélkedésének harmadik sorozata abban áll, hogy ő az Isten lételének érveit párhuzamba teszi a halhatatlanság érveivel, s ezeknek összefüggését s egymásra hatását megmutatja.

De bármely jogosúlt legyen is ezen eljárása Göschelnek, tárgyalásában bizonyos ügyetlenséget nem kerülhetett ki. Valóban azon érvek coincidentiája csattanóbban is előadathatott volna. Itt nagy hatással lehetett volna a különböző vallásokra is reflectálni, miután ezeknek mindegyike mind azIsten lételét, mind a lélek halhatatlanságát másképen bizonyitja, csak a keresztyénség ezen absolut vallás mint totalitás nyilatkozik, mint ahol más vallások egyoldalú bizonyitékai, u. m. a pogányság teleologicus érve, s a merev monotheismus cosmologicus érve, a keresztyénség ontologicus érvében feloszlik.

III.

Az a kérdés most már, vajjon ugy tekinthető-e ezen tárgyalat, mint olyan, mely a hegeli bölcsészet alapelveivel összevág, és azokon nyugoszik?

Göschel e munka végén a halhatatlanságról szóló idézetgyüjteményt is közöl, ami állitólag Hegel szóbeli tárgyalásaiból lett volna kivonva. De ezen idézetek amellett, hogy gyanusak, még nem is kielégitők.

Fődolog az, hogy a logicai eszmének viszonya a szellem eszméjéhez kellően fogassék fel. Hegel bölcsészetében nincs oly principium; amelyből mint elvont előfeltételből ép oly elvont lekövetkeztetések vonathatnának le. A logicai kezdetnek léte nem állományos principium. De igenis van azon bölcsészetnek oly resultatuma, amely magát mint absolut principium (egyszersmind a tiszta

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

(elvont) kezdetnek is principiuma) és a logicai eszmének basisa jelenti ki, és ezen eredmény már az absolut szellem fogalma, aki mint a természetnek és véges szellemnek igazsága fogandó fel; mert az ezekben mint teremtő nyilatkozik. A logicai eszme önmagában elvont eszme, ez csak a tiszta gondolkozásban élő igazság, csak észfogalom. A természet nem pusztán észies vagy észszerű, hanem az ő külsőlegességében és különféleségében már qualitativ különös élettel is bir. A szellem már az ő véges lételét illetőleg a természettől függ, de azért nem a természet leend a véges szellemnek principiuma, hanem ez az absolut s véghetlen szellem. Isten az absolut totalitás teremtője a véges szellemnek és a természetnek. Az ész magában még nem szellem, de a szellem már lényegileg eszes, hanem az ész a szellemnek elvont fogalma csupán. A szellem tehát concretuma az észnek, concret ész az, amiben az ész tulajdonképen subsistál, tehát a szellem az ész subsistentiája.

Miután pedig a Hegel rendszere a logicai eszme fogalmával kezdődik, s ugy megy azután a természetre: tehát ugy vélekedtek, hogy az eszme mint ilyen lesz positiv teremtője a világnak, míg e rendszer a világban csak a teremtés fogalmáig jut. És miután e rendszer a világ vagy természetről a szellemre megy át: tehát ismét ugy vélekedtek, hogy Hegelnek nincs oly személyes Istene, ki a történelem és természet felett túlhaladó subjectivitasban lebegne, hanem hogy csupán az emberi szellem az ő általánosságában, tehát az emberiségi szellem, a világ-szellem volna csupán az ő Istene. Ezen hamis felfogásnál már az ember is, mint állat, ezen ál vagy tökélyetlen individualitas, csakis az ő genusában élne tovább, az egyéniségek támadnának és elhalnának, miután a feloszlás a végesnek természetében fekszik.

De ezen felfogás nem Hegelé. Hegel erélyesen vitatja azt, hogy még majd az eredmény, a teljes igazság adandja az igazi kezdetet Az eredmény pedig nem más, mint az isteni, absolut, magát mint igazságot tudó szellemnek fogalma.

Az emberi szellem mint egyes szellem, természetesen véges, de már mint szellem, mint olyan miség, amely a szabadságra van rendeltetve, és tudja istenhezi viszonyát, egyszersmind végtelen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

is. És ezen állományos végtelenség, ezen önmagában örök bellegesség az ő véges létének igazsága.

Már ha azt elismerjük, hogy Hegel bölcsészetében az absolut szellem, mint absolut „prius-a" a véges szellemnek, a természetnek és az észnek, ezeknek productiv alapja és totalitása: ugy Göschel felől is állitanunk kell azt, hogy bizonyitékait következetesen a Hegel rendszerének alapgondolataiból vonta ki.

Ha Fichte és Weisse Göschelt következetlenséggel vádolják fenebbi eljárásánál, ha Hegelből egyes helyeket idézve, azt állitják, hogy nála a logicai fogalom minden, és az ő elvont „szükségesség"-ében minden űde, concret élet, minden individualitas, minden szabad személyiség menthetetlenül oda vesz: ugy ki kell mondanunk, hogy azok, kik ezt állitják, Hegelt egészen vagy nem értették, vagy átérteni nem akarják, vagy a túlhajtókból olvassák ki Hegelt. Hegel már logicában is tárgyalja a szabadságnak és életnek általános fogalmát. Azt, hogy támadásaikat idézetekkel Hegelből támogatják, csak roszakaratú meg nem figyelése annak, ami áll, hogy a logicai eszme immanens minden természetiben és szellemiben. Idem est ordo rerum, qui idearum! Már a logicainak ezen mindenütt jelenléte teszi-e ezt principiummá? A logicainak ezen immanentiája kizárja-e qualitativ különségét a természeti és szelleminek? Természetesen nem. Hegelnél a logicai eszme a szellemnek eszméjére vezet, mint eredményhez, s ez lesz nála a reale principium, az absolutum principium. Ez tehát az absolut szellemnek fogalma. Itt állományos miséggel találkozunk. Ez pedig csak absolut totalitása a véges szellemnek és természetnek és nem-absorptivum és besemmisítő principiuma.

IV.

Hátra van még azon kérdés mególdása, hogy miként teljesítette Göschel feladatát?

Előre kimondhatjuk azt, hogy Göschel műveiben az olvasók a szellemdús gondolatok, finom combinatiok, találó kifejezések egész meglepő tömegével, az ügy iránti komoly lelkesültséggel, szóval egy kitünő buvár talentummal találkozandnak. Emellett

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

még Göschel igenmegnyerő külsővel is birt. Ezeknek ellenére neki is voltak gyengéi, s előadási hiányai.

Elsőben nélkülözzük nála a gondolkozásnak átfogó bőségét. A nagy fejleményekre vezető tételekből hirtelen egyes dolgokra esik alá. Nem képes, ugy látszik legalább, bizonyos terjedelmes tervet maga elé állítani. Kellő világosság s logicai rend nélkül megy át egyik bizonyitékról a másikra, nem tudá megóvni az elvegyüléstől azon határzatokat, melyeket Hegel hatalmas dialecticája különtartott. Igy p. o. nincs kellőleg kifejezve a lélek fogalma, mint a szellemi és testlegesnek egymásbanisága, nem azon centralis lényeg az, amely magát egyfelől mint szellem positive, másfelől mint test-negative fejleszti. Pedig a lélek ilyetén meghatározása már a feltámadás fogalmát nagyban elősegítené. Igy gyakran beszél Göschel a testlegességről, s alatta a τὸ ψυχικον-t érti. Szintén igy azonosítja olykor a szellemet és az észt, míg Hegel az egyes szellemnek eszessé levését, az észnek subjectiv felfogását a szellem teljes fogalmának csak átmenetévé teszi. A szellem az valóban, amiben az ész subsistál és nyilatkozik, s igy a szellem concret ész, önmagában pedig az ész a szellemnek elvont fogalma.

Göschel ismeri kétségenkivül a dialecticai methodust, de nem követi szorosan mindenkor. Ő nemcsak állit, hanem képes bizonyitani is. Érvei erősek, de nem mindég rendezettek. Ő kijelöli gyakran az útakat is, melyeket gondolatainak követni kellene, de az előtoluló gondolattömeg között olykor maga is eltéved, s elkezdi magát és olvasóit tájékozni, ami szép dolog, de az önbiztosság hiányát mutatja fel.

Továbbá Göschel rendesen az adottnak észleletéből indúl ki: a Bibliából, a Corpus Jurisból, a porosz törvényből, Göthe költeményeiből, s innen megy át a bölcselkedésre. Maga a bölcsészet is nála adott dolog. Innen lehet módszerét megfejteni. Combinatioiban meglepően ügyes, de nem képes egy kérdést sem ugy tárgyalni, hogy valamely irodalmi vagy bibliai, valamely göthei helyet vagy hegeli philosophemát ne idézne. A Biblia, Göthe s Hegel határoznak szelleme felett, s igy nem uszik soha saját szelemének áramlatában. Ugy látszik azon vívók közé tartozik, kik egyik szemökkel mindig hátfedezetet keresnek. Ezen gyengesége különösen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a történelmi anyag tárgyalásánál tünik fel. Már a bölcsészet, istenészet és költészet történelmének futólagos áttekintésében bizonyos egymásutánra, s az átfogó fordulati pontokra kellene ügyelni. Azonban el kell ismerni, hogy Göschel is többet teljesített mint a fenhéjjázó schelling iskola, amely szintén elhozta a Göschel által tárgyalt fontos kérdéshez a maga siklusát, s a régi sententiákat birálatlanúl felmelegitette. A gondolatokat, melyek a múlthoz tartoznak, birálatlanúl ismét kinyomatni, tesz a történelmi elvet végletre hajtani. Birálati reflexiók igazolnák azt, hogy a régi gondolatok ismét megjelentek a lelkekben.

Minden erélyes gondolkozónak sajátos nyelvérzéke van; mert ugyan ki vehetné komolyabban szemügyre a nyelvet, mint az, akinek arra leginkább szüksége van? Ezen érzéke megvolt Göschelnek is, de egy bölcsésznek a nyelvezetnél is a fősúlyt mindég a gondolatra kell fektetni. Ő gyakran a szavak analysisába, és szójátékok keresésébe sülyed alá. E hajlam hová vezet, az Baader Ferencnél látható legvilágosabban.

Továbbá az erélyes gondolkozónak jelentékeny képzelő erővel is kell bírni, mert szükség gondolatait képes formákkal is kimagyarázni. A genialis gondolkozó az uj képek s fordulatok feltalálásában már közeledik a költőhöz. Azonban a bölcsészet azért nem költészet. Amaz a mélységet, a gondolat igazságát, ez az előadás szépségét tárja fel képeivel. A bölcsész azért a képekkel igenfukaron bánik el, Göschel ellenben bennök semmi mértéket sem tart.

Az azonban, ami Göschelben igennagyra becsülendő, abban áll, hogy eredeti hajlamát az épületes felé azon határig követte, ameddig azt józanon követni lehetett. Megmutatta, hogy a gondolkozás tagadja az időt és tért, hogy a szabadság a természetit magában felóldja, és hogy a halhatatlanságot a személyes szellemfogalmából lehet és kell kifejteni. Bár e tárgyalásnál olykor ünnepélyes propheticus hangulatra emelkedik, de ismét visszatér a concret gondolkozásra; és sohasem ment túl azon határon, melyen az ifjabb Fichte áttört, midőn azt állitá, hogy a megboldogúltaknak lelkei körünkben tartózkodnak, s talán közelebb hozzánk, mint gondolnók. Weisse ellenben felfedezte azon álomállapotot,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

amely, midőn belőle csak az Istenben ujjászülettek ébrednek fel, a megsemmisüléssel nagy mértékben azonos. A síron túli lét állapotai nem a tudás tárgyai, hanem igenis a tudományosan iskolázott hitnek, mint megkeresztelkedett észnek adatott ezen regio titkait az irás és a ker. vallás szellemének alapján szellőztetni, anélkül, hogy e téren az aristotelicus aetheri test sajátságának, az utólsó itélet idejének meghatározásáig, az ég és pokol topographiájának és statistikájának elkészítéséig haladna. Az igénytelen hit megnyugszik a Krisztus igéretein s a benne adott bizonyosságokon. A tudomány pedig oda írhatja mottóúl a hegeli bölcsészet címlapjára Pál apostolnak felséges nyilatkozatait a korinthi első levélben 15, 44; és a második korinthi levélben 3, 17—18.

Dr. Heiszler József,
dombrádi ref. lelkész.

II.

Debrecen városának s az oda menekült számos magyaroknak a német császári hadak általi kegyetlen sanyargattatása és kiraboltatása az 1675-dik évi December havában.

Debrecen városának, különösen a XVI-dik, XVII-dik és XVIII-dik századok folyamán, sőt még jelen századunk első felében is, rendkivül érdekes története van. Ami az emlitett időkben Debrecennel vagy Debrecenben történt, az igensokszor érdekelte kisebb-nagyobb mértékben az egész hazát, annak szabadságát, a magyar nemzetiséget, a hazai reformált egyházat, a nemzeti müvelődést stb. Debrecen a tiszta magyar népnek, különösen pedig a reformatus magyaroknak, hosszú idők folyamán keresztül, nem erőszakolt és bürokrátikus, hanem természetes és őszintén szeretett fővárosa vala; — bárki mit mondjon.

Azon esemény is, amelyre vonatkozólag jelen cikkünk egy teljes hitelű s egykoru forrást közöl, Debrecennel, illetőleg Debrecenben tőrtént, de mégis méltán egyetemes hazai értékűnek tartatott az folyvást. Felemlitik ez eseményt terjedelmesebb történelmi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

müveink is, de kisebb-nagyobb részben hibásan, tökéletlenül és mindnyájan hiányosan. Némelyek, mint pl. Katona és mások 1676-ra teszik az eseményt, holott nyilván van, hogy 1675. Decemberben történt az. Mások elég merészek alaptalanul azt állitani, hogy Debrecen népe maga, legkisebb sérelmet és kárt sem szenvedett, hanem csupán az oda menekült rebellisek. Vannak olyanok is, akik azt hirdetik, hogy Bécsben az egészről nem tudtak semmit, s midőn már minden megtörtént, keservesen sajnálkoztak a dolog felett. Az efélékre mind megfelel az alább közlött forrás, amely már csak anyiban is kitünőleg gyarapitja a hazai történetirást, amenyiben teljes részletességgel lerajzolja azon eseményt, amely eddigelé századrésznyire sem vala ösmerve. — A történelmi érték mellett, ugy vélem, hogy legalább korához képest, némi irodalmi mübecscsel is bír a kérdéses dolgozat, s hiszem, hogy nem egy-két olvasó megindúlással fogja olvasni az őszinte részvét és fájdalom szülte sorokat.

Debrecennek 1675-ben történt kiraboltatása, egyik természetes kiegészitő vonás a nevezett év örökre gyászos emlékezetű sötét képéhez. Azon év vala ez, amelynek épen December havában több tisztes, tudós magyar protestáns lelkészek csörgették már a nápolyi tenger hátán a gályarabság láncát, mások pedig a legiszonyúbb tömlöcökben szenvedték a leirhatatlan kinokat. Azon év vala ez, amelyről a jezsuita Timon évkönyve, közvetlenül Debrecen feldulatásának felemlitése előtt ezt mondja: „Res catholica mire augetur per regnum Hungariae; plurimis e locis haereticis praedicantibus depulsis catholici curiones substituuntur". Ezen év volt az, amelyre tekintve mondja Köleséri Sámuel azon korbeli debreceni lelkész:

Oh ti pásztor nélkül való ekklézsiák,
Bennetek szünjenek mostan a vig nóták,
Tanitóitokkal mert tömlöcök rakvák;
Nincs mostan ideje, hogy zengjenek hárfák.

Végül azt kell még felemlitenem, hogy a kézirat, amelyről én másolatot vettem, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában, a Sinay Miklós gyüjteményében van. Itt léteztét régóta tudtam, de ugy emlékeztem, mintha nyomtatásban is láttam volna valaha A

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

közelebbi időkben gondosabban figyelembe véve a dolgot, minden tekintetben célszerűnek láttam a mü közlését. A Sinay gyüjteményében lévő kézirat közel korú bár, de mégis másolat, és pedig itt-ott egykissé hibás másolat. Vajha sikerülne valahol az eredetit feltalálni. De hadd szóljon immár maga a szerző, Kállai Fényes István!

„Az felséges Leopold német császár urunk Ő Felsége felső Magyarországban, minden fortalitiumiban collocalt német, horvát és magyar minden vitézit az hajdusággal együtt Strasoldo ő nagysága magyarországi generalisa, kassai kommendantja nagy titkosan egybegyüjtvén, nagy hirtelen és véletlen Debrecenbe irrumpálván, tizenheted napig szabad kvártélyul lakván, az idők alatt végben ment siralmas és soha el nem felejthető, — Debrecen városának siralmas esetinek és keserves gyászos passioinak rövid versekben lerajzolt consignatioja, Tiszteletes Dobozi István ur főbirósságában :

Vajha én szemeim kutfővé válnának!
Debreceni romlást megsirathatnának!
Égen csillagok is gyászban borulnának,
Nap, hold is ez dolgon elálmélkodnának!

Mit remélsz, hova léssz Debrecen városa,
Az te romlásodnak nem lész sehol mássa,
Ártatlanságodat akárki meglássa,
Hijában! senki nincs, ki dolgod forgassa.

Az idegen nemzet téged nem segithet,
Mig neki fizethetsz, az csak addig szeret,
Erdély távol tüled, veled jót nem tehet,
Isten csak egyedül, ki téged megmenthet.

Igaz vallásodért már fontban tétettél,
Az bünért pediglen kockára vettettél,
Végső romlásodra ez mai nap lettél,
Isten ha meg nem szán, Debrecen elestél!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

An. 1675. Die 6. Decembris.

Ezer hatszáz hetven ötöd esztendőben,
Hogy jutánk s elérénk szintén Decemberben,
Az hatodik napját nagy emlékezetben
Illik megtartani s siratni éltünkben,

Strasoldo generál sok ezer hadakkal,
Horvát, német, magyar s mind az hajdusággal,
Rendelt seregekben, tüzes szerszámokkal
Mert ránk jőnek épen hosszú lajtorjákkal.

Kiknek elejekben követeket küldénk,
Hogy ránk ne jönnének azon reménkedénk;
„Az rebelliseket keresik, ne félnénk"
Mondják: „lehetetlen, hogy rajtok ne mennénk".

Kérdezik, ha török van-e az városban?
Hát az rebellisek vadnak-e bánatban?
Fegyvert nem fogtok-e? kérdezik gyakrabban,
De csak elvégezték, — beszálljanak bátran.

Látván, hogy az tábor rendelt seregben áll,
„Senki fegyvert nem fog", az követ replikál,
Nyitva van az kapu, az nép nem reluktál,
Lássa mit cselekszik az német generál.

Az kvártélymesterek elől béjövének,
Német generálnak szállást rendelének,
Pálfi Károly és Smid melléje esének;
Az templomhoz közel megtelepedének.

Az utcák ő nálok mind irásban vadnak,
Hol az német utca? arrul tudakoznak,
Kinek hol kvártélya mind arra céloznak,
Mind lovas, s gyalogok, hajduk beszállának.

Az generált, birák mindjárt salutálják,
Egy aranyos bottal megajándékozzák,
Feldulni az várost, kérik hogy ne hadnák,
„Ne féljen az város", csak azzal biztatják;

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

„De rebelliseknek házokat kimutasd,
Császár parancsolja, — biró, el ne mulasd,
Konfuzió lészen — mondván — ne halogasd;
Kurocot és lakost magad kiválogasd".

„Nincsen abban módunk", az birák felelnek,
Lássa mit cselekszik, de arra nem mennek;
Elől tűz, hátul viz; ha mind is elvesznek,
De keresztyén magyart ők kézbe nem visznek.

Több grófok, urak is mind requiráltatnak,
Smid, Pálfi, Saffenberg s ajándékoztatnak,
„Szánják meg az várost", az birák instálnak,
De már sokan köztök prédát találtanak.

Die 7. Decembris.

Más nap mind az várost ujonnan cirkálják,
Hit szerint gazdákat mind examinálják,
Szegény magyar javát mindenütt prédálják,
Néhányat közülök pórászon hurcolják.

Die 8. Decembris.

Páter Józsa első a ládanyitásban,
Tudja hol s ki hova akármelyik boltban,
Nagy Andrásnét könnyen feltalálta sutban,
Kit elvitt magával, hintóban, Tokajban.

Apagyi Györgynek is dolgát nem titkolom,
Scholát, parókhiát ő dúlt fel, kimondom,
Az rakott ládákkal elébb állott, hallom,
Isten ő néki is, megfizet, jól tudom.

Magyar Mihály, Kércsi az prédában jeles,
Pap Mátyás doroghi hadnagy, az is részes,
Nem utólsó köztök hadnagy az Kerekes,
Mind egy inon futnak, egyik is nem kegyes.

Házrul házra járnak, ládákat feltörnek,
Hol drága jószágot kapnak, ebben tésznek,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Az kótyavetyére azt elő sem visznek,
Sok szép keresménynyel nagy bővön töltöznek.

Az szegény kuruczot mint koppók hajhászszák,
Az két ajtajut is immár felnyitották,
Több fogházakat is mind meglátogatták,
Csak az k . . vák házát békességben hadták.

Sokan rejtek helyet magoknak nem lelnek,
Becsi István s többen magok előmennek,
Hol Bazsa Istvánt is csakhamar fellelnek,
Mint okos nemzetség, gratiát hirdetnek.

Die 9. Decembris.

Templomban, scholában, mind az két toronyban
Keresik az kruczot szélyel a városban,
Szegény Vay Ádám az füstös kunyhóban,
Nem maradhata meg kis Csapó utczában.

Kézben Komoróci, ott van Takaró is,
Gonda, Simon, Zákány kézben Cseh Mihály is,
Kocsonnyás Boldizsár ott Mérges Gergely is,
Elfogták Pilisit, ott vannak többek is.

Megvan az grátzia, de oda mindenek,
Siratnád ha látnád, mert mezitelenek,
Hittel kikeresték, nincs immár semmijek,
Egyebek nem maradt, csak az lelkek s testek.

De még testekben is némelyek szenyvedtek,
Egynéhányan penigh megfertéztettenek,
Némelyek fogságra el is vitettenek,
Némelyek szegények, kétségben estenek.

Ki urát siratja, ki az házastársát,
Ki drága jószágát, némely — édes fiát,
Némelyik siratja hajadon leányát,
Némely, csak meg nem hal s átkozza óráját.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Magyarország kincse mind kézben akadott,
Arany, tallér s egyéb itt meg nem maradott,
Az Tiszán tul való mind megkárosodott,
Szegény hódoltság is itt igen megromlott.

Nem vólt ilyen romlás soha Debrecenben;
Török, tatár, Szejdi ily kegyetlenképen
Várost nem rontotta ily ellenségképen,
Magyarország javát mert elvitte éppen.

Die 10. Decembris.

Szegény tokajiak mind öszvegyültenek,
Az kállaiak is oda érkeztenek,
Szekereket kérnek, mert ők haza mennek,
Mit cselekedjenek nem tudják szegények.

Téli futást értek s keservesen sirnak,
Miképen éljenek, hanemha kóldulnak,
Tudják, hogy otthon is semmit nem találnak,
Halnának szegények, ha meghalhatnának.

Mindezeket Uram! megérdemljük tüled,
Mert nem becsülöttük te szentséges neved,
Mindenünk elveszszen, — bár azt cselekedjed,
Csak az egy lelkünket pokolra ne vessed

Die 11. Decembris.

Az lelkipásztorok vannak félelemben,
Parancsolják nekik, hogy gyüljenek egyben,
Éjjel lészen velek az generál szemben,
Mint az mészárszékre állnak eleiben.

De velek az Isten s ő pártjokat fogja,
Az veszedelemben őket el nem hagyja;
„Intsék az rebellist, térjenek meg“ — mondja,
Ottan jó válaszszal békével bocsátja.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Die 12. Decembris.

Nyolcad nap eltelvén, Barattyos érkezett,
Váradi basától hozott egy levelet,
Eliben küldtek vólt egy német sereget; —
Kérdi: ez romlásnak az oka mi lehet?

Die 13. Decembris.

Sereggel az grófok Barattyoshoz mennek,
Mint egy öreg apóst őtet megnevetnek,
Hány felesége van, tüle azt kérdezték,
Magok nagy kevélyen másképen kérkednek.

Zöld köntöst az grófok magokra öltöznek,
Másn p Barattyost is Generálhoz visznek,
Basa levelére mondják választ tesznek,
Egy darab aranyat nekie küldenek.

Die 14. Decembris.

Várta a szegénység ennek is jó végét,
Tudakozza szegény, német készülését,
Nem viselheti el annak sujjos terhét,
Nincsen sehol, kiben vesse reménységét.

Nincsen szabadulás, csak az sirás, rivás;
Kibeszélhetetlen városban az romlás,
Megszaporodott már az ház és bóltásás,
Isten, ha meg nem szánsz: megvan az pusztitás.

Die 15. Decembris.

Tetszik az Generált ismét megkeresnünk,
Szép bársonyos nyerget ő nekie vinnünk,
Aranyos nemezt is nékie szerzenünk,
Talám vidámitó választ tüle nyerünk.

Kedves az ajándék, de nem hágy szólnunk is,
Megelőz beszéddel, panaszt ő nem hall is,
Az officireket megintette már is, —
Mondja, — de dolgábul nem telik semmi is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Die 16. Decembris.

Naprul napra árad keserves panaszunk,
Nincs satisfactiónk akármint instáljunk,
„Az tisztek cselekszik", csak hiában szólunk,
Más dolgot traktálnak hogy előttök állunk.

In loco delicti némelyet megfogtak,
De még is semmivel olyat nem priváltak,
Akármit véghben vitt, békével bocsáttak,
Egyet is közülök meg nem sanyargattak.

Die 17. Decembris.

Collaldo kommendant vendégséget indit,
Saffembergt, Gróf Greist és több grófot hozzá hitt,
Barkóczy urakat asztalához szóllit,
De maga pénzéből nem költött ő semmit.

Sir kint a szegénység, ott benn vígan laknak,
Nem kérdik hol termett, Paramétát fúnak,
Szent imrei ó bort nagyra kommendálnak,
Ki többet ihatott, azt mondják legjobbnak.

Die 18. Decembris.

Nem bírnak már gazdák semmi jószágokkal,
Csak vendégeskednek grófok ó borokkal,
Eltőltek az urak a drága prédákkal,
Vígadnak s kérkednek paráznaságokkal.

Város lakossát is borra erőltetetik,
Ebédre s estvére mindenkor kitelik,
Jószágát eladják, de mégis megszerzik,
Ha éhel meghal is, azt semminek vélik.

Minden szava szitok, szakarmentnek kiált,
Koszperddel házából gazdát kitoszigált,
Édes javaidbul szabadon disponált,
Kevélyen házadban al s fel sétikált.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Die 19. Decembris.

Kevés gazda vagyon, az kit meg nem sanczolt,
Az mit tüle kivánt, csakhamar behódolt,
Sok gazdát az szálló házából kitudott,
Addig le nem is ült, míg ur nem parancsolt.

Mennyi sok szekeret, mennyi lovat kértek,
Mind az officirek ajándékot vettek,
Az útra sok ó bort hordókkal tőltettek,
Prófonttal Szathmárig s tovább is mehettek.

Die 20. Decembris.

Ugy hadták Debrecent, mint az szedett szőllőt,
Takarodás után mint a puszta mezőt;
Ne félj, mert az Isten vidámitó szellőt,
Ád neked rövid nap vigasságos időt.

Ha testi kenyered tenéked elfogyott,
Lelki kenyért néked az Isten még hagyott,
Az schólát templomot elég hogy megtartott,
Lelkipásztorokkal lám Isten megáldott.

Ezt Fekete Mihály Bécsben végben vitte,
Ő sok hamis vádját akárki elhitte,
Nem csuda Debrecent ez kár hogy követte,
Isten hajdukat is hogy ránk eresztette.

Örülsz az prédának, de végre megbánod,
Téged is prédálnak, szemeddel meglátod,
Tenéked is hajdu, megtelik poharod,
Mások miatt lészen, néked is romlásod.

Siralomra fordul mostani örömed,
Nem lészen Strassoldó mindenkor melletted,
Tés felprédáltatol hajdu, elhiheted,
Mert sok özvegyeknek javait elvetted.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Die 21. Decembris.

Látván Barkócziak, hogy ez nem jól esett,
Velek Smid generál, az is megegyezett,
Nem ő tanácsokbul az tábor bélépett,
Verje meg az Isten, mondják, értte őket.

Srassoldo generál ennek minden oka,
Ki az ediktumot senkinek nem adta,
Szabad nyereségre az hadakat hitta,
Azután hajdukat szemtül szemben szidta.

Addig panaszlátok, futátok, járátok,
Addig bellicumot sollicitáltátok,
Nemcsak Debrecennek városát rontátok,
Az egész országra romlást ti hoztatok.

Hol maradsz ez után hajdu, ha mi talál,
Tudod Debreczenben sokszor megmaradtál,
Debrecenhez hajdu, ezután ne bizzál,
Velem számot ne adj, romlásodban uszszál.

Die 22. Decembris.

Karácson havának huszonkettőd napja,
Szabadulásunknak megjelent órája,
Str ssoldo birákat magához hivatja,
Kiknek bő beszéddel ilyenképen szóla:

Birák az Istennek jól könyörögtetek,
Hogy törököt s kruczot nem leltünk köztetek,
Ez egyszer városnak kegyelmet leltetek,
Im az hadaktul már megmentlek bennetek.

De ha ezután is azoknak kedveztek,
Az rebelliseket köztetek szenyvedtek,
Tüzzel és mind vassal elrontom helyetek,
Lesz végső romlástok, általam, higyjétek.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Áldot légy Ur Isten, mint madárt a tőrbül,
És mint három ifjat égő kemencébül,
Kimentett bennünket az veszedelembül,
Ez kegyetlen népnek nem adtál prédául.

Tartsd meg ezután is ez keresztyén népet,
Óltalmazzad kérünk ez te gerlicédet,
Emeld fel az porbul te tiszteletedet,
Hadd szívbül, lélekbül szolgáljunk Tégedet.

Vajha Decembernek huszonkettőd napját,
Megszabadulásért Istennek nagy hálát,
Minden esztendőnként mondanánk glóriát,
Nem bocsátana ránk soha ily nyavalyát.

Ámen.

Ad lectorem.

Elmét vidámitó cifrás beszédeket,
Itt nem láthatsz, hanem siralmas verseket,
Város birájának irtam én ezeket,
Nem bánom barátom, írj bár te szebeket.

Kállai Fényes István, Debrecen városa hites notáriussa által.

Közli ***Révész Imre***.

TÁRCA.

1

A magyar reformátzió emlékezete, s a tiszántúli üdvözlő irat felolvasása Genfben a Reformátzió-csarnokban.

A „La Semaine Religieuse“ egyházi hetilap Genfben 1871. nov. 11-ki számában vezércikkben a „Reformátzió emlékezete“ cim alatt irja többek közt: Több egyházaink megszoktak évenként ünnepélyesen emlékezni az oktob. 31-két követő első vasárnapon, a reformátzió nagy eseményeiről, mely Luther 95 tételének kitűzésével kezdődött. A Reformatzió-csarnok bizottsága a dicső emlékekkel kapcsolatban nov.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

5-ki vasárnapon téres helyiségébe közgyülést hirdetett, mely nagy viszhangra talált, s a megjelenttek örvendve zengék el Luther szép énekét: „Erős várunk nekünk az Isten".

A bizottság elnöke Barde Károly lelkész ur nyitó-ima mondás s Luther fellépésének jellemzése után felolvasta a debreceni gyülés által a bizottsághoz intézett szívélyes levelet. Ez üdvözlő-irat a testvéri szeretet egyik bizonysága s bátoritó szózat: folytatni Kálvin s a reformátorok evangyéliomi müvét. Barde ur felolvasta az erre adott feleletet is, mely különösebben fejezi ki az örömöt azon távoli testvérekkel való közösség felett, kik híven megőrzék durva csaták s véres üldözések közepette is a hit letéteményét.

Aztán Merle D' Aubigné tanár ur a felolvasott magyarhoni üdvözlő-irat s felelet alkalmából egész megindúlással rajzolja nehány emlékezetes vonását a magyar reformátziónak, a magyarok közt, kik lelki függetlenség és szívnemességöknél fogva természetileg jelöltek valának a reformatzióra. A rajz II-ik Lajos és neje Mária korát tárja elé a mohácsi vészig. A vallásos figyelemmel kisért beszéd után:

Coulin lelkész ur tarta meleg zárbeszédet. Ebben festvén a komoly időket, a hit elleni támadásokat: mindenekfelett egyéni, élő és nem hagyományos hitet sürgetett, „e hit legyen gyakorlati: századunk tényeket kiván, azt kell neki adni, hogy meggyözessék; adni kell az igazi és élő keresztyének nagy tényét. Ez a legszólóbb érv, melyet Jézus követelt, a világ is kiván. Áldozatkész és jellemes emberekre van szükség, mint volt az apostoli és reformátori dicső korszakokban. Nem mindég a lángeszüek vitték véghez a legnagyobb dolgokat, de Krisztus alázatos szolgái, kik igazán készek meghalni az életért". – Végül imával fejezé be a gyülést.

Aztán közli e lap egész terjedelmében a debreceni üdvözlő-irat francia szövegét.

A „La libertè Chrètienne" egyházi heti lap 1871 novemb. 10-ki száma még terjedelmesebb leirását adja a Reformatzió csarnoki ünnepélynek, ugy tüntetvén fel az ünnepet, mint a magyar reformatzióét is, mely szőnyegre a 800,000 magyar reforátus hivek nevében küldött debreceni üdvözlő-irat által hozatott, ugy tekintvén ez iratot, mint távoli viszhangját azon nagy hangzatnak, mely 3 század előtt zendült meg Genf falai között; mintegy viszfényszórót, mely visszaveri ma azon sugarakat, melyeknek fénygóca akkor Genf vala.

Hogy Magyarhon, mondatik alább, nem vált török tartománynyá, mint Albania vagy Románia, vagy egyszerű osztrák tartománynyá: az a körülbelől 3 millió magyar által bevett, s mind e mai napig megtartott evangyeliomnak köszönhető. Az evangyéliomi hit e nemzet lovagias jellemét áthatván, megedzvén, összetartási és ellenállási erővel ruházta fel,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mely győzelemre segité a török ellenében s megakadályozá felbomlását a r. katholikus és osztrák üldözések csapásai alatt.

Merle D' Aubigné „A magyar reformátzió történelméből", melyet most ír, olvasott fel egy részt, ezzel felelvén méltóan a debreceni kerület 800 ezer reformátusai levelére, elbeszélvén mindég ifjú irályban, azok őseinek szenvedéseit, s a rettenetes eseményeket, mikkel az Isten őket meglátogatta. Merle D' Aubigné végszavaiból a lap után kiemeljük e tételeket: „Magyarhon a mohácsi vész után feltámadt, legujabban is e nemes nép országgá szerveződött, visszaszerzé régi jogait, s becses szaszabadságát. Az evangyéliom legelőször is az egyéneket szabaditja meg, és megmentvén az egyéneket, megváltja a népeket is". Ekkor idézi Franciország csapásait; azoknak két főforrásául a szent Bertalan-éjt és a nantesi parancs visszahúzását jelölvén. — Azután igy folytatja: „Rendületlenül fen kell tartani, hogy egyedül a Szentirás és a reformátzió igazi evangyélioma mentendi meg lelkeinket s népünket, nem az ultramontanismus Syllabusa és elszomorító csalatkozhatlansága. Nem azon tan által fog az meglenni, mely nem fogadja el Isten valóságos beavatkozását a keresztyénségbe, és visszavett minden természetfellettit. Az nem a Voltaire-inak nevezett rideg és régi deismus által fog megtörténhetni. Sem nem a pantheismus, atheismus és azon pozitivismus által, mely az evangyéliom dicső halhatlansága helyébe „az egyetemes eszmébe való személytelen elnyeletést" teszi; ami épen nem vigasztaló. „Kihez mennénk mi máshoz, mint hozzád Jézus Krisztus?" Az örökéletnek igérete te nálad vagyon! — Mikor egy nép közönyös lesz az evangyéliom iránt, akkor kezd élete hanyatlani. — Toqueville e szavaival zárja beszédét: „Minden áron fen kell tartani a keresztyénséget az ujkori demokrátziában, a demokrátziát a vallás által tenni erkölcsivé. Ha az ember nem hisz, szolgává válik, s ha szabad, hinnie kell".

Aztán e lap is közli a debreceni üdvözlő-iratot.

A „Journal de Genève" politikai napi lap szinte megemlékezik e nevezetes genfi gyülésről, s tudósitását azzal zárja: „Azon országok, melyek akár babonából, akár hitetlenségből elvetik az evangyéliomot, saját kezeikkel ássák sirjaikat. A történelem bizonyitja ezt!"

Barde ur magán levelében irja: „Önök april havi levele s nemes honuk története képezte nov. 5-ki gyülésünk fődiszét. A mi tiszteletre méltó testvérünk, Merle D' Aubigné ur magát múlta felül, mintha megifjúlt volna, hogy Magyarországról beszéljen . . . több mint 2000 hallgató volt jelen, s minthogy a mi rationalistáink azt igénylik, hogy a nagy közönség mellettök áll: e gyülés mintegy nyilatkozvány, bizonyitá be, hogy vannak még köztünk a Reformátzió elveihez hű lelkek számosan. Örvendezzenek önök e felett, s áldják velünk együtt az urat!... Felette örvendünk, ez alkalomnak, mely közelebb vitt bennünket ma-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

gyar testvéreinkhez, kiket eddig kevéssé ismerénk, kiknek jóindulatja pedig becses előttünk. A nov. 5-ki szép gyülés közbeszéd tárgya volt városunkban s önök iránti érzelmünk egyetemesen osztatott."

Kivonatilag közli ***Balogh Ferenc.***

2.

A gyöngyösi plebánus és az ottani helv. vallásuak között kötött szerződés; aug. 4. 1714.

Mi alább irtak, egyrészről Árokszállási József, csudanyi prépost, patai esperest és gyöngyösi plebánus, más részről penig az reformata helvetica confessión lévő gyöngyösi lakosok közönségesen adgyuk emlékezetül ezen levelünk rendében, hogy még in anno 1698. néhai tisztelendő Almási András sári apátur és akkori plebánus uram egy részről, más részről az említett helvetica confessión lévő gyöngyösi atyafiak között lévén bizonyos controversia, melynek eltávoztatására és az jó egyességnek meg tartóztatására nézve, léptek bizonyos punctumokra, és azon punctumok iránt bizonyos pecsétes levélbeli instrumentjok is emanáltatott és az meg egyezés usuroboraltatott vala is, az leg közelébb elmult revolutio alkalmatosságával pedig az időnek mivoltához képest azon meg egyezés fel bomolván, az revolutio után az controversia elékerült, és az iránt pörbe is szállott velünk említett plebánus urunk ő kegyelme, de mind ő kegyelme s mind mi a békességes meg maradást és felebaráti szeretet kivánván, inkáb amplectalnunk, hogy sem az gyülölséges visszavonást foreálnunk, die 20. men. mai proxime praeteriti 1713. az fen forgó controversiat ab utrinque meg egyezett akaratbúl egy esztendő el teléseig in suspenso hadtuk s ezen ugy praetensioért meg nevevezett mostani plebánus uramnak ugyan akkor bizonyos ajándékkal s kedveskedéssel is voltunk, már az annualis revolution is eltelvén, hogy az kivánt felebaráti szeretet, békességes meg maradás és állandó egyesség közöttünk mind az két részről meg maradjon, és a gyülölséges visszavonás és a szép egymás között való értelemnek meg gyalázása s akadálya el távoztatódjék, léptünk az aláb irt punctumokra, a melyeket tartozunk inviolabiliter meg tartanunk.

Primo. Hogy mi fellyebb említett helvetica confessión lévő atyafiak praetitulalt Árokszállási József gyöngyösi plebánus urunk és az ő kegyelme plebánus successorainak tartozunk annuatim fizetni száz forintokat mind addig, még felséges koronás királyunk és az nemes ország egyező akaratjábúl máskint nem végeződik, azon meg irt száz forintokat pedig nem simul et semel, hanem kántoronkint, minden kántorra obvenialván 25 forint, mely száz forintokbúl álló summának ki fizetésére

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

való egész esztendő kezdődik az mostan folyó s aláb irt esztendőbeli el mult sz. György naptúl fogvást az jövendő 1715 esztendőbeli sz. György napig, ez szerint jövendőben is esztendőről esztendőre számlálván.

Secundo. Gyöngyös városában semmi nemű exercitium publicum vagy conventiculum nem szabad tartanunk, lévén isten házai, melyben ő szent igéje hirdettetik, hanem kinek kinek maga házánál s maga cselédével istent imádni nem tiltatik.

Tertio. Pro hic et nunc az keresztelés és házasulandó személyek esküttetése nem gátoltatik, az ki hol akarja kereszteltetni vagy pedig esküttetni, oda menjen, mindazáltal minekelőtte oda menne, ki ki plebánus urammal az stola iránt az az meg fizetés iránt tartozik convenialni és eleget tenni, a ki pedig a keresztelést és esküttetést itt követik el, azok többet a szokott stolánál nem fognak adni, az hol is a szegény respectusban vétetődik.

Quarto. Az helvetica confessión lévő atyafiaknak az is meg engedtetik, hogy a temetéseket magok akarván végbenvinni, az eddig való mód szerint az olly alkalmatossággal az házak udvarában az éneklést végben vivén, az város utczáján által meg szünjenek és az városon kivül continualhatják.

Quinto. Az meg irt atyafiak közül választassék két emberséges ember, kik hitesek legyenek, kiknek hivataljok a légyen, hogy az keresztelendő gyermekeknek, házasulandó személyeknek, halottaknak számát tartozzanak elő adni s azok iránt convenialni és az specificalt száz forintokat kátoronkint a négy kántorra befizetni.

Sexto. Az kik a pápista templomokat gyakorolják, ne légyen senkinek is szabad rágalmazni, mocskolni s akár miképen is csúfolni vagy azoktúl tilalmazni sub poena fl. 12., a ki el követi toties quoties tartozik az meg irt büntetést meg fizetni, mellynek fele az meg sérült félé, fele pedig az templomé.

Septimo. Énis egyházi és plebánusi htvatalomban valamiben szolgálatom kivántatik, tartozom magam vagy káplánom el követni és szolgálni.

Melly punctumoknak állandó meg maradására és el követésére ezen meg egyezett akaratbúl lett accordatokat s egyezetünket subscriptionkkal és pecsétünkkel meg erősitettük. Datum Gyöngyös die 3. aug. an. 1714.

Árokszállási József csudányi prépost, egri kanonok,
patai esperest és gyöngyösi plebánus.
Levai István mostani helvetica ecclesiának öreg gondviselője.
Komiathi Gábor azon helvetica ecclesiának kis gondviselője.

(Másolatból a pozsonyi ev. lyceum könytárából)

Közli ***Garády***.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

3.

Érdekes adat Fröhlichről s a nazarén felekezet keletkezéséről.

Finsler G. Zürich kántonbeli ref. lelkész és antistes „Kirchliche Statistik der reformirten Schweiz“ cimü 1854-ben megjelent igenjeles munkájában, a 81-dik lapon, a Zürich kántonbeli szektákat ösmertetvén, ily tartalmú sorokban emlékezik a kérdésben lévő tárgyról: „A szekták között legelőször is az ujkeresztelőket — Neuteufer — kell emlitenünk, akik korábban nagy feltünést okoztak; az ujabb időkben azonban többé nem szaporodtak. Ezen szekta 1835. ólta létezik Zürichben, s keletkezését bizonyos Fröhlich Sámuelnek köszönheti, ki Bruggból való, (Brugg vagy Bruck egy kis város Helvetziában, a Bazelből Zürichbe vezető úton) s korábban theologiát tanult Zürichben. Kezdetben sebesen elterjedt a felekezet csaknem az egész kántonban; 1837-ben és 1838-ban azonban tetőpontját érte el; 1844-ben a felekezeti tagok száma, ide értve a gyermekeket is, 726 volt. A felekezeti tagok legnagyobb részben a müveletlen néposztályokhoz tartoznak. A népnyelv gyakran csak ujrakeresztelőknek — anabaptistáknak nevezi őket; ők pedig magokat keresztséghiveknek, evangyéliomi keresztyéneknek, hivőknek s a szentirás betüje szerénti keresztyéneknek nevezik. A templomi isteni tiszteleten sohasem, s még a temetési tisztességtételeken is csak igenritkán jelennek meg; gyermekeiket megkereszteltetni nem engedik. Az államegyházat (t. i. Zürichben a reformátust) tisztátalannak tartják, különösen azért, mert nincs benne egyházi fegyelem, amelyet ők igennagyra becsülnek és saját körükben, különböző fokozatokon gyakorolnak is, de nem minden szenvedélyesség nélkül. A gyülekezetből kirekesztetés nyilvános bocsánatkérés és bünbánat után megszüntettetik; némelyek azonban az ily kirekesztett egyének közül sem a szektához, sem az egyházhoz nem tartoznak többé. A biblián kivül olvassák még Fröhlich iratait: „Az isteni félelem és istentelenség titka“; „Nyugalomszerző morzsalékok“; „Szivkönyvecske“ és még egyes kis értekezéseket, pl. Hofacker-től és Baxter-től. (Hofacker komoly szellemü német evangelikus pietista predikátor és iró Würtenbergben. Meghalt 1828-ban. Egyházi beszédei rendkivül el vannak terjedve. — Baxter angol puritán lelkész és iró; meghalt 1691. Különösen el van terjedve azon müve, mely „a szentek örök nyugalmá“-ról szól; le van forditva németre is). Azon kis könyv, mely „a megtért hivőnek az államegyházhoz s az államvallásnak a Krisztus evangyéliomához való viszonyáról“ szól, csaknem symbolikus tekintélylyel bir Fröhlich követői között. A többi buzgalmi könyveket, s még az ösmeretes régieket is megvetik, mivelhogy nem találják azokban a hitkereszt-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ségről szóló kedves tanukat. Összejöveteleiken, melyeket vasárnap kétszer s hétköznap is többízben tartanak, énekes könyvül a „keresztyén harmonikát“, (Bazel 1837.) vagy a Sion hárfáját, vagy néhol a zürichi ref. énekeskönyvet használják. Bibliamagyarázatot vagy egyes bibliai helyek feletti rövid beszédet a gyülekezeti főnökök vagy más tagok tartanak, néha többen is egymásután. Térdepelve imádkoznak s az uri szent vacsorát is igy ünneplik. A felekezetbe felveendők is letérdepelnek s imádkozás alatt fogadják a keresztséget; a keresztségre azonban csak a felnőtteket bocsátják. Voltaképeni egyházszervezetök nincs; de alkotmányukat általában köztársaságinak lehet nevezni, a kitünő tagok aristokratziájával. A külföldi főnökökkel való egybeköttetés élénk levelezésben áll. Egyébiránt több eltérések vannak közöttük. Vannak Fröhlich — vannak Winzeler (egy schaffhauseni asztaloslegény) elveit követők, vagy olyanok, akik a második vagy harmadik keresztséget is megnyerték.“

Ezek szerént is minden kétségen túl van tehát már, hogy a mi nazarénusaink, legalább eredetökre és lényegökre nézve, az anabaptisták, baptisták és mennoniták sok apró ágazatokra oszló felekezetéhez tartoznak; ezen felekezeti családnak még most vadonc tagjai ők. Ha képesek lennének felküzdeni magukat azon pontra, amelyen pl. az angol és északamerikai babtisták állanak, és ha a vallásos kérdések iránti érdeklődés hazánkban is oly mély és általános vólna, mint pl. az angoloknál: akkor bizonyosan nagy jövendőjök lenne nálunk is. Tudva van, hogy korunk rendkivül nagy, sőt páratlannak mondható egyházi szónoka Spurgeon is baptista, s hogy az angol baptistákat pl. a presbyterián reformátusok testvérfelekezetnek tekintik. A mi nazarénusainknak azonban, az eddigi adatok szerint legalább, ily jövendőjök bajosan lesz valaha; sőt nem lehetetlen, hogy elvadultságok oly pontig fog menni s talán ment is már, miszerint őket többé sem a baptisták, sem a mennoniták el nem ösmernék még csak távoli rokonuknak sem.

Mindenesetre bölcs körültekintésre van és lesz szüksége a kormánynak és törvényhozásnak is, miként a nazarénusok ugy általában a felekezetek jogviszonyainak rendezése ügyében. Legalább annyit mindenesetre megvárhatunk, hogy az illetők vegyék figyelembe az európai müvelt államok eljárását a különböző felekezetek és szekták irányában.

Biztositani előbb a klérus számára feltétlenül és örökidőkre, az annak kezei között összehalmazódott mindenféle javakat; behozni a kötelező polgári házasságot csakugy sebbel-lobbal s minden előleges megkérdezés és kárpótlás nélkül elvenni a lelkészek kezéből az anyakönyveket s ezekkel együtt a stólabeli jövedelmet, mely miatt különösen a református lelkészek fogják szenvedni a legnagyobb sérelmet; s ezekután mondani azt, hogy az állam nem ad többé felekezeti

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

célokra egy garast sem, s nem segélli a felekezeti iskolákat még akkor sem, hogy ha azok valami elemi csapás miatt jutottak nyomorba; — azt gondolni és hirdetni, hogy igy aztán meglesz a nagy vallásszabadság és felekezeti egyenlőség a nazarénusokra szintugy mint r. katholikusokra, protestánsokra s a többiekre nézve is: nem egyéb lesz mint mystificatio s a mindenhatóságra erőlködő állam és kormány oly veszélyes próbatétele, amelyet épen az állam fog megbánni keserveseu.

Pedig mindez nem lehetetlen minálunk!

Szerkesztő.

Egyházi krónika.

Németország: A wesztfaliai zsinat s a protest. egylet A szabadelvű Baden; polgári házasok egyházi esketése; — a szentháromságróli tan stb. — A wesztfáliai tartományi zsinat, amely a jelen évben Soestben, szeptember 16-tól október 5-dikéig tartatott, több nagyfontosságú tárgyak között, tüzetes vítatás alá vette azon kérdést is, hogy az egyházi hatóságok minemű álláspontot foglaljanak el az ugynevezett Protestánsok egylete irányában? Voltak, akik ez egyletet a keresztyénség alapelveivel egyenesen ellenkezőnek tartván, a legszigorúbb törvényes eljárást javallották; kivánták vólna nevezetesen kimondatni, hogy amely lelkész a nevezett egyletnek tagja marad, az hivatalából tüstént tétessék le. Voltak, akik szelidebb irányzatot követvén, egyelőre még türelmet és várakozást javallottak. Végre 45 szóval 10 ellenében azon közvetitő javallat fogadtatott el, melyszerint a zsinat a protestáns egyleti tagságot, a lelkészi hivatallal összeférhetetlennek nyilvánitván, bizalommal elvárja, hogy az egyházi hatóságok ezen elv szerint fognak eljárni. Ezen zsinati végzés a prot. egylet barátainál nagy zavart és ingerültséget okozott. Tüstént számos apologizáló cikkek jöttek létre, hogy hiszen az egyletnek voltaképen csak egyházszervezési célja van, hogy t. i. autonom zsinatpresbyteri alkotmány jöjjön létre, némely egyleti tagok liberalizmusa egészen történetes dolog; -- igy is keseregtek továbbá: mily iszonyú fatális ironia, hogy épen zsinatok s egyházi hatóságok lépnek fel az egylet ellen, holott ez az egylet közreműködni akarna velek stb. stb. A nagy többség azonban jól tudja már, hogy ez a beszéd vagy együgyüségből vagy rút hazugságból származik. Azzal is vigasztalták némelyek magokat, hogy lám a rajnai zsinat nem kárhoztatta el az egyletet; holott ezen tárgyról ez a zsinat nem is tanácskozott; midőn pedig mindjárt az első ülésben határozottan kijelentette, hogy a rajnai és wesztfálai evangelikus egyház hitvallásának alapján áll, ezáltal azt is kimondotta, hogy az egylettel semmi köze. — Az ugynevezett Protestanten-Verein legkitünőbb fészke ez idő szerint a bádeni nagyhercegség. Itt nemcsak a tanárok és papok tetemes része, de legközelekb a zsinati s egyházi főhatósági tagok többsége is a nevezett egylethez tartozik. S im a badeni sza badelvű pro-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

testánsok nyilván és ünnepélyesen vallják a szentháromság tanát! Már emlitettük, hogy Badenben a kötelező polgári házasság lépett életbe; azonban fen van hagyva, hogy a polgárilag már megkötött házasság egyházilag is megáldassék a lelkész által. Az ilyen esetekre vonatkozólag, az evangélikusokat illetőleg, még 1870. január 20-ról, egy legfelsőbb ideiglenes rendelet jelent meg, mely az egyházi esketést is szabályozza s egész terjedelemben közöl egy kötelező esketési agendát. Ezen agenda, mely az 1871-dik évi zsinat által helyben hagyatott, a lelkész ezen szavaival kezdődik: „Az Atyának, a Fiunak és a Szent Léleknek nevében Amen". Egészen a szentirásból vett szavakkal előadja 1. hogy a házsasságot az Isten szerzette; 2. hogy férj és nő miképen viseljék magokat a házassági életben; 3. mily vígasztalást és áldást igér az Isten a házasok számára. Az agenda fő végpontja egy könyörgés, mely igy kezdődik: „Mindenható, könyörülő Istenünk és Atyánk, ki a szent házasságot szerzetted"; — végződik pedig igy: „hogy mi mindnyájan a te nagy nevedet áldhassuk és dicsőithessük a mi Urunk Jézus Krisztus által, aki Teveled és a Szent Lélekkel egyetemben él és uralkodik **öröktőlfogva** mindörökké Amen. Emlékezzék már most vissza a tisztelt olvasó, hogy a mi magyar protestánsaink közül némelyek miként csufolták a szentháromság tanát, miként állitották, hogy a szentháromság tanát 1870-iki dátummal aláirni már nem meri senki; holott e tant a legnépesebb és legtekintélyesebb keresztyén felekezetek szimbolikus, szertartási, énekes és vallástani kézi könyvei mindenütt vallják a föld határain. — No de egykor a felekezeti iskoláknál is azt trombitálták, hogy azok már nem kellenek a müvelt népeknek.

Helvétzia: Egyházi pártok, egyletek. Már többizben emlitettük vólt, hogy Helvétziában az ugynevezett reformisták minemü bábeli zürzavart csináltak, s közülök némelyik, mint pl. Buisson menyire tulszárnyalta Schenkelt és társait. Meg kell emlitenünk, hogy nem maradtak némán a mérsékeltek sem s nem ostentatzióval és handabandával ugyan, mint a reformisták, hanem anélkül, de azért erélyesen működnek. Ilyenek már a helvét evangelikus egyházi egylet tagjai, akik szeptember 26. Oltenben tarták első, vagyis alakuló gyülésöket, Christ bázeli tanácsnok elnöklete alatt. A főelőadást Dr. Güder berni dékán tartotta, fejtegetve, hogy az államegyházat fen kell tartani; a reformisták által támasztott s mindent felforgatni akaró zürzavarnak az egyes gyülekezetekben is teljes határozottsággal és egyetértéssel ellentállani stb. Az egylet világosan kijelentette, hogy a szentirásnak, az apostoli hitformának s a reformátori hitvallásoknak alapján áll. Részletesen meg vannak határozva az eszközök s az egész szervezet. Ezen egylet folyvást és szigoruan fen akarja tartani a reformált egyház államjogi alapjait s adandó alkalommal a reformistákat az egyházból való kilépésre fogja felszólitani. Alakult egy harmadik párt, az ugynevezett békepárt is Dr. Finsler zürichi antistes vezérlete alatt. Ezek vóltaképen nem egyebek, mint ingadozók, lavirozók ama két párt között. Ezek nélkülözhetőnek tartják a hitvallási alapot, de nincs bizalmuk a modern kultura iránt sem; — ragaszkodnak a Krisztus váltságmunkájához, mint történeti tényhez, de szeretnének valami uj kifejezést adni a keresztyén igazsá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

goknak. Ugy látszik tehát, hogy „sem hév, sem hideg"; — egyébiránt e párt még embryo, s formaszerénti megalakulása ezután leend.

Hollandia. Zürzavarok. A jelen évi zsinat. Az ugynevezett modern theologusok és lelkészek, akik a keresztyénség legfőbb alaptényeit és igazságait vagy kereken tagadják, vagy léha frázisokká aljasitni akarnák, sehol anyi zürzavart, viszályt és pusztitást nem okoztak, mint Hollandiában. Itt már az egyes gyülekezetek kebelében is széltére dul a pártütés s az átkos viszály. A zsinat eddigelé semleges volt, magára hagyta az egész mozgalmat; legközelebb azonban, ugy látszik, jó részben a modernek karjai közzé szédült. Több esetek fordulván elő, hogy a modern papok félretévén a törvényes keresztelési agendát, nem a szentháromság egy Isten nevében, hanem csak valami megáldó diktzióval kereszteltek: a presbyteriumok bepanaszlották az ilyen papokat s nem engedték meg, hogy a törvényes formula nélkül keresztelt gyermekek az anyakönyvbe beigtattassanak. Legközelebb egy ilyen konkrét eset tárgyalása folytán kimondotta a zsinat, hogy az egyes presbyteriumoknak nincs joguk a szokásos formula nélkül keresztelt gyermek nevét kizárni az anyakönyvből. E zsinati végzést több jeles egyházi irók megtámadták, mind hitvallási, mind egyházjogi szempotból, mondván, hogy az egyházi hatalom sujjpontja nem a zsinatban, hanem az egyes gyülekezetekben van s ezeknek a zsinat általi ily kiskoruságra taszitása nem egyéb, mint római hierarkhia és zsarnokság. — A konfirmátzió alkalmával eddigelé a növendékeknek magát a hollandiai ref. egyház hitvallását kellett letenni, most a zsinat megelégszik azzal, hogy ha a konfirmálandó vallást tesz arról, hogy hisz „az Atya Istenben, mennynek és földnek mindenható teremtőjében, s a Jézus Krisztusban ő egyszülött fiában, mi Urunkban, és a Szent Lélekben". A zsinatot emiatt is sokan megtámagták; — oh de miért? hiszen az a modern hollandiai zsinatocska nem ment még anyira, mint az uj magyar protestánsok, akik közül némelyik már azt is elvetette, amit a modern hollandusok még megtartanak. — Az urvacsorai ünnepély előtt szokásban volt hitvallási kérdések feltétele, s azon köteleztetés, hogy évenként legalább négyszer ki kell szolgáltatni a szent vacsorát, — Hollandiában ezentúl megszünnék. Erre méltán jegyzik meg, hogy ez nem egyéb, mint egyenes út oda, hogy oly helyeken, ahol a modern presbyterek többségre találnak vergődni, az Urvacsorája végképen kiküszöböltessék. — Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a hollandiai ref. egyházban a zsinat, amely most oly zsarnoki merényletre vetette fejét, voltaképen nem egyéb, mint csupán egy javalló törpe hatóság. Áll e zsinat csak 20—21 tagból, ezek közül is döntő szavazattal csak 16—17 bir. Ezen tagokat is nem a gyülekezetek vagy egyházmegyék választják, hanem az egyházmegyei gyülések által előállitott egyházi főtanácsforma hatóság nevezi ki egy évre. Törvényhozási hatalommal e zsinat teljességgel nem bir, minden javallatai az egyházmegyékhez mennek, onnan a főtanácson keresztül megint vissza a zsinathoz, ez aztán véglegesen formulázva az eredményt, megint visszaküldi azt az egyházmegyékhez, de már nem tárgyalás, hanem csupán igen- vagy nem-mel való, vagyis elfogadó vagy visszavető szavazás végett. A zsinat fentemlitett modern javallatainak sorsa tehát még ezentul dől el. Bizonyosan lesznek nagy harcok az egyházmegyéken.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

— Mi is azt véljük a „Neue evang. Kirchenzeitung"-gal egyezőleg, hogy itt az utólsó óra, melyben a pozitiv kereszténység elveihez ragaszkodó hollandus reformátusok mélyen érezzék, hogy mily nagy *telelősséggel tartoznak Istennek és a maradéknak*, ha a legnagyobb erélyességgel mindent el nem követnek, hogy a reformátziótól öröklött drága valláskincsek közöttök folyvást fentartassanak.

Az aldunai német evangelikus lelkészek értekezlete. A jasszii, brailai, pitesti, belgrádi, krajovai, galaci és turnuszeverini német evangelikus gyülekezetek lelkészei, f. é. szeptember 3—6. napjain értekezletet tartottak Turnu-Szeverinben. Több fontos gyakorlati tárgyak felett előadások tartattak. A gyülekezethez felvilágosító szózat intéztetett az iskolának nagy fontosságáról a vallásos életre nézve; a Gusztáv-Adolf-egyletről; a hitfelekezetek egymástóli különbözéséről; az aldunai evang. egyházak helyzetéről stb. A helyzet általában kedvező. A lelkészek nagy erőfeszitéssel, de egyszersmind sikerrel is ápolják az egyes szétszórt gyülekezetekben mind az evangyéliomi protestáns, mind a német nemzeti érzületet. A szegény római katholikusokkal nagyon keveset gondolnak saját főpapjaik. Rendszerint oly olasz papokat küldenek hozzájok, akik németül nemtudnak semmit sem.

Róma. *Ereklyegyárak*. — Rómában a közelebbi időkben egy oly per okmányai kerültek véletlenül laikus kézre s láttak világot, amely 1867—8-ban a *szabadalom nélküli ereklyegyártás* ellen intéztetett. A dolog veleje ez: Colangeli József a római ereklyekincstár ajtóőre perbe fogatott, mert a nála lévő hivatalos pecsét segélyével, igennagy számu hamis ereklyéket hozott forgalomba. A hamisító egy esztendei fogságra itéltetett, de a pápától csakhamar kegyelmet nyert, két büntársára — Benoit jezsuitára és Rembert minoritára való tekintetből. Miután az okmányok közzététtettek, Colangeli egy levélben kijelentette, hogy az ereklyekincstár többi hivatalnokai még merészebben üzték a gyártást és kereskedést, mint ő. — Érdekes, ha igaz; noha igenkülönös dolog lenne, ha Róma igenokos és előrelátó férfiai a nevezett per okmányait megsemmisiteni elfeledték vólna. Több külföldi protestans folyóirat komolyan emlegeti az egészet.

Iskolaügyi krónika.

Németország. *Komenius ünnepélyek. Tanitók hiánya. Tanitói fizetés. — A boroszlói iskolaügy.* — Miként a mult évben *Hegel* születésének százados fordulatán, a legiszonyubb harci zaj között is, nagy kegyelettel emlegették a német protestánsok nagy bölcsészük nevét s érdemeit, ugy emlegetik most *Komenius Amos Jánost*, ennek haláléve második százados fordulatánál. E korszakot alkotó nagy tanférfiu 1592-ben született Komnában, Morvaországban, közel a magyar határokhoz; 1616-ban már predikátor volt a cseh testvéreknél Fulneckben, 1624-ben a többi evangelikus lelkészekkel együtt kiutasittatott hazájából. Külföldre menekült. Iskola-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ügyi reformok végett fejedelmi meghivást nyert Angliába, Sveciába és hazánkba. Sáros-Patakon az 1650-dik év őszétől kezdve csaknem négy éven keresztül munkálkodott. Itt irta Atrium-át és oly híresé lett Orbis pictus-át. Sok munkálkodás, szenvedés és hányattatás után meghalt Amsterdámban 1671. november 15 Neve mint paedagógé mindvégig halhatatlan marad. A német irodalomban több rendbeli terjedelmes és tartalomdús életrajzok vannak Komeniusról. — A wesztfáliai zsinat látván a tanitók aggasztó hiányát, sürgetve kérte a miniszteriumot, hogy képezdéket állítson s a tanitói fizetés emelését eszközölje, és pedig nem anyira községi mint állami pénztárból. Magától érthető, hogy felekezeti tanitókról s képezdékről vagyon szó. — A berlini tanitóegylet nyilván figyelmeztette a tanitókat, hogy berlini tanitóságért ne folyamodjanak, hacsak privát vagyonuk nincs: mert ott a fizetésből elélni nem lehet. — A boroszlói gymnázium és reáliskola pompás épületei iskolai célok előtt folyvást zárva állanak, mert a miniszterium ezideig legkisebbet sem tágitott azon elvtől, hogy a községi vagyonból állitott elemi, gymnáziumi és reáliskoláknak is elmulhatatlanul felekezeti jellemmel bíróknak kell leniök. Boroszló városa pedig, melynek lakosai vallás tekintetében nagyon vegyesek, azt óhajtaná, hogy az emlitett két intézet ne birjon felekezeti jellemmel. Majd meglásuk, hova dől az ügy!

Nagy-Britannia. Német tanitók hivatnak be. — A londoni iskolai széknek jelen év őszén, 14 napig tartott ülésében elhatároztatott, hogy Németországból tapasztalt tanitókat kell hívni, avégre, hogy megértsék tőlök az osztályok szerénti tanitás és iskolaszervezet mivóltát, mert e részben akarnak bizonyos reformot behozni Londonban. Hasonló határozatot hozott a birminghami iskolatanács is.

Franciaország. Uj korszak előjelei. — A közoktatásügyi miniszter iskolai törvényterve immár készen van. Eszerént kényszeriskolázás lenne, s minthogy ezzel a szegények tandíjmentessége mulhatlanul együtt jár: körülbelől 40 millió frankkal fogna szaporodni az ország évi kiadása. Ezt a jobb óldal kibirhatlannak tartja. A törvényterv szerént az egyházi vagy papi testületeknek is meg lesz engedve iskolák állítása. A szerzetesek, apácák s több efélék is azonban, ezentúl tanitói oklevelet kénytelenek szerezni, ha tanitók akarnak lenni. A német lapok azt jegyzik meg, hogy a szegény földmivelő néposztály kivá-lóan sürgeti a népnevelés egyetemes felvirágoztatását, és pedig leginkább azon tájakon, amelyeket németek tartottak megszállva. Látta a szegény nép, hogy a németeknél a kőzkatona is mily gyakran foglalkozott irással, olvasással, földabroszok vizsgálatával stb., gyakrabban, mint a franciáknál magok a tisztek. Igy maga a nép is kezdi sejteni, hogy a hadi szerencse és dicsőség is, kitünő mértékben a népmüveltség szolgálatában áll.

Oroszország. A németnyelv mint kötelezett tantárgy. — Amint a cár legközelebbi külföldi útjából haza ért, csakhamar egy ukázt bocsátott ki, melyben azon utasitást adja a miniszteriumnak, hogy az engedélyezett magániskolákban és nevelőintézetekben, az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

uj nyelvek között mindenütt a németnyelv álljon legelől, tehát előtte a franciának, amely eddigelé csaknem egyesegyedül uralkodott a müvelt orosz körökben. Az oly nevelőintézetekben, amelyekben eddigelé hetenként 3—4 napon keresztül vólt társalgási nyelv a francia, ezentul négy napon az orosz, kettőn a német s a francia csak egyen lesz társalgási nyelv. Ezen rendelkezést még az ó-oroszok is helyeslik. Most már egy második, határozottan német gymnazium felállításának sem áll útjában valami nagy akadály.

Északamérika. A német nyelv. Az uj-yorki iskolatanács egyhangulag elhatározta, hogy a németnyelv Uj-Yorknak minden nyilvános iskolájában kötelezett tantárgy legyen. Meg kell jegyeznünk, hogy a magán-iskolákba, melyek Uj-Yorkban, Bostonban s más ily városokban számtalanok, már korábban felvették kötelező tantárgyul a németnyelvet. Az uj-yorki mindenféle intézeteknek pedig már egy harmadrészében a tanitási nyelv különben is tisztán német, az angol nyelv pedig csak kötelezett tantárgy. Természetes, hogy azért, mert az ily iskolai községekben a németek vannak többségben.

Különfélék.

A szentirás uj magyar fordításáról. — A britt és külföldi bibliaterjesztő társulat kitünő tiszteletünkre méltó bécsi főügynöke Milard ur, ki a magyar protestáns egyház iránti rokonszenvét és jóakaratát már többizben tettleg megmutatta, ezelőtt néhány héttel Debrecenben járván, azon határozott óhajtását fejezé ki, vajha minél elébb létrejőne a bibliának egy oly magyar fordítása, amely az exegesis és a magyar irodalom mai állásához méltó lenne. Ha egy ilyen fordítás létrejőne: akkor ezt fogná kinyomatni és terjeszteni az emlitett dicső britt társulat, nemcsak, hanem tiszteségesen díjjazná a fordítót is. A nagyfontosságu ügy egyelőre, ugy látszik, kiválólag a tiszántuli ref. egyházkerület férfiainak kezébe lesz letéve. Kezdetben csak az uj-testamentommal, sőt hihető hogy csak egyes uj-testamentomi könyvekkel tétetik próba. A Kámory fordítása lelkiösméretesen figyelembe fog vétetni, s ha a mértéket igazán megüti, valószinüen ezt fogja a társulat kiadni. — Természetes, hogy a rendkivüli fontosságu ügyet ezentul is figyelemmel fogjuk kisérni. — Mindezek előlegesen, ezuttal főként csak azért legyenek felemlitve, hogy egy uj okunk és alkalmunk legyen legmélyebb tiszteletünket és őszinte hálánkat kifejezni a dicső angol nemzet s az agol bibliaterjesztő társulat iránt, amelynek épen a magyar biblia több évtizedek óltai kiadásában és terjesztésében is, halhatatlan érdemei vannak.

A debreceni főiskolában, a mult iskolai év elején az akadémiai tanulók létszáma 513, végén pedig 445 vólt. Az év végén is legtöbben voltak a novitziusok — VII. gymn. oszt. — t. i. 117-en; legkevesebben a 3-ad éves hittanhallgatók, t. i. 21-en. A közelebbi időben aligha aggasztólag nem fogy nálunk a theologusok száma. Anyi bizonyos, hogy kerületünk népességéhez képest legalább is kétanyi theologusnak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kellene lenni; az is bizonyos, hogy a debreceni főiskola, multját s rendeltetését tekintve, sokkal inkább lelkész-, mint jogászképző intézet, s im a mult évben mig theologus csak 75, jogász 129 vólt összesen. Nem az a baj, hogy a jogászok sokan vannak, ám legyenek minél többen; hanem az a baj, hogy a theologusok nagyon kevesen vannak, és ez a baj sokkal aggasztóbb, mint azt egyelőre gondolnók. — A gymnazium hat osztályában az iskolai év elején 537, végén 481 vólt a tanulók száma; ezek közül 84 vólt nem református. Aligha helyes és méltányos dolog az, hogy ezek csakanyi tandíjt fizetnek, mint azok gyermekei, akik a főiskola fentartására évenként rendszeresen adóznak. — A tanitóképezde két osztályában 54, a polgári iskola három osztályában 52; a főiskola kebelében lévő elemi fiiskolák 5 osztályában 735 vólt a tanulók száma az év végén. Az elemi iskolák tetemes nagy része a város különböző részében van. A képezde sorsa is folyvást erélyes gondoskodást igényel. Az önfentartás érdeke és a cél az vólna, hogy a kerület maga lássa el tanitókkal saját iskoláit. De hol vagyunk még e céltól? Külföldön ily esetben ezt mondanák az egyházi hatóságok az államnak: állits a mi kerületünk különböző pontjain még két vagy három tanitóképezdét, de tisztán protestáns hitfelekezetit, s nekünk ezek kormányzatára rendszeres befolyást adj. Poroszország, Würtemberg, Szászország, Hannovera stb., megértenék e dolgot. De nálunk már a modern állam, a liberalismus szárnyain túlhaladta e stadiumot!

Statistikai adatok a szarvasi főtanodáról $187^0/_1$-diki tanévben. — A szarvasi főiskola, melyet a békési ág. h. ev. egyházmegye tart fen és kormányoz, s mely 1802-ben eredetleg Mező-Berényben alapittatott meg, 1834-ben pedig a szarvasi földesuraktól adományozott 300 s néhány hóldnyi föld tekintetéből Szarvasra lőn áttéve, jelenleg 8 elkülönitett osztályú főgymnaziumból és egy néptanitóképezdéből áll, 12 rendes és 6 rendkivüli tanárral.

A főgymnaziumba beiratotott a tanév elején 424 tanuló; ezek közül 406 nyilvános, 18 magántanuló. Vizsgálatot tett az év végén 391; ezek közül 389 nyilvános, 2 magántanuló. Vizsgálatlan maradt 17, évközben kilépett 18, meghalt 1. — A vizsgát 180 kitünő és dicséretes, 74 jó, 103 kielégitő, 16 aligkielégitő, 18 elégtelen eredménynyel tette le.

A népesség mind a 8 osztályban összesen 424 vólt. Ezek között: magyar 381, német 9, román 21, tót 13; ág. evang. 228, helv. h. evang. 34, r. kath. 61, gör. kel. 26, mózesvallásu 75 vala. Legnépesebb vólt az I. oszt., 78, legkisebb népességü a VIII-dik, 38 tanulóval.

Az érettségi vizsgára jelentkezett 29 nyilvános és 3 magántanuló; ezek közül érettnek nyilvánittatott minden tárgyból kitünően 3, egyes tárgyakból dicséretesen 13, egyszerüen 11, visszavettetet 2. A 3 magántanuló közül egy nem tette le a vizsgát. Az érettségi vizsgát tettek közül 2 hittudományi, 10 jogtudományi, 8 orvosi, 2 mérnöki, 1 bányászati s 3 tanitói pályára készül.

A tápintézetbe jártak: 40 frtos díj mellett 25-en; 24 frtos díj mellett 70; 20 frtos díj mellett 40; féldíjmentes 9, ingyenes 26; összesen 170-en. — Egyéb jótéteményekben, u. m. tandíj elengedésben, ösztöndíjban és jutalomban részesültek 135-en.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mindezen száraz adatokból látni, hogy a szarvasi főtanoda a kor követelményeinek megfelelőleg van szervezve, és hogy ott a tanulók szellemi és anyagi szükségeinek fedezéséről kellőképen van gondoskodva

---

A Sályiban, Szathmármegyében egykor szépen virágzott református gyülekezet a Szamos vizének rombolásai miatt csaknem végpusztulással van fenyegetve. Ajánljuk e gyülekezetet mi is a buzgó hivek munkás szeretetébe. A segélykérő ívek már régen szétküldettek.

Rövid irodalmi szemle.

A britt és külföldi bibliaterjesztő társulat bécsi főügynökségétől, e napokban következő érdekes műveket kaptuk:

I. The sixty-sevent report of the british and foreign Bible-Society, 1871. With an appendix and a list of subscribers and benefactors. London. 1871. 8-rét. XXVIII + 408 + 158. Ára a nem aláirók számára 1 shilling.

II. Specimens of some of the languages and dialects in which the british and foreign Bible-Society has printed and circulated the holy scriptures. London. 1868. Kis 8-rét 16 lap.

III. Bericht über die Thätigkeit der britischen und ausländischen Bibelgesellschaft unter den deutschen Soldaten und französischen Kriegsgefangenen wärend des deutsch-französischen Krieges von 1870—71. Aus dem englischen Jahresbericht übersetzt. Cöln. 1871. 8 r. 26 lap.

Az első könyv tartalma, mint címe is mutatja, nem egyéb, mint hatvanhetedik hivatalos jelentés a britt és külföldi bibliaterjesztő társulat működéséről, az 1871-dik évben. Részletesen elő a van adva, hogy a legközelebbi időkben mily sikerrel terjesztetett a biblia szerteszét a föld határain. Igenis, mert ezen jelentés szerént is kiterjedt a társulat működése nemcsak Európának minden részére, hanem a föld többi részeire is. Áfrikának északi, déli, keleti és nyugoti tartományai; Kalkutta, Khina, Ceylon, India; Mexikó; Ausztralia, Uj-Zeland s a déli tengernek szigetei, és több más távol tájékai a földnek láthatták és látták az angol társulat bibliaterjesztőit. — Ne gondolja pedig a tisztelt olvasó, hogy a cimzett jelentés csupa nevekből, számokból és rubrikákból áll. Oh épen nem! Minden vidékre vonatkozólag előadatik, hogy mi okok gátolták vagy segitették elő ott a biblia terjedését; — elanyira, hogy ezen jelentés egy igenérdekes és hiteles rajznak tekinthető afelől, hogy miként áll jelenleg az evangyéliomi keresztyénség ügye a föld határain. — Természetes, hogy legelőször is azon lapokat kerestük ki, amelyek hazánkról szólanak. Bizony, nem vagyunk minden részben kedvező szinben felmutatva! Meg van emlitve, hogy hazánkban a protestánsoknak szintugy mint a románistáknak — azaz római katholikusoknak sok köreiben figyelmetlenség, részvétlenség, egykedvüség, indifferentissimus s majdnem gyülölet található a vallásos érdekek iránt. „Egy protestáns templomépitési gyüjtésen egy szónok azt merte állitani, hogy a vallás butákká és ostobákká akarná tenni a gyermekeket.“ „Az országgyülésen egy re-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

formatus lelkész azon véleményt nyilvánitá, hogy ő ugyan részéről, a jelenkorra nézve még megengedi, hogy fen kell tartani a hitet; de a nemzet magasabb cél fe.é törekszik." Vannak még a jelentésben több ily elszomoritó vonások is. De vannak felemlitve számos oly tények is, amelyek különösen népünknek a biblia iránti szeretetét mutatják. Egy szegény magyar földmivelő ember, midőn megvett egy bibliát a vándor bibliaárustól, igy kiáltott fel: „az Isten áldja meg az angolokat, hogy nékünk magyaroknak ezen áldott jó könyvet küldik". Elismeréssel van felemlitve Erdélyből a szt. györgyi református lelkész, aki midőn a vándor bibliaárus oda ment, egy igenhatalmas és kitünő beszédet tartott Hozseas VIII. 12. felett az Isten igéjéről, s az eredmény az lőn, hogy hétfőn estig az egész bibliakészlet elfogyott. Vannak még több ily kedvező vonások is kiemelve, s általában ki van fejezve a jobb jövőhözi remény. Vajjon gondolhatjuk-e, hogy az angolok e jobb jövőt abban helyeznék, hogy nem kellenek a keresztyénség alaptanai, s el lehetünk, sőt el kell lennünk felekezetünk legfőbb hitcikkei nélkül is?! Bármit gondoljunk mi: anyi bizonyos, hogy az angolok már darab idő ólta nagy figyelemmel kisérnek bennünket s ezt épen ignorálni aligha célszerü.

A második mű: Specimens stb. azon nyelvek és dialektusok közül, amelyeken az angol társulat eddigelé a szentirást kinyomatta és terjesztette, 91-ből közöl mutatványt. Ez pedig abban áll, hogy az illető nyelveken egymásután le van nyomva az Apostoli cselekedetek könyvéből a II-dik Rész 8-dik verse: „Mimódon vagyon azért, hogy halljuk őket, a mi tulajdon nyelvünkön szólni, a melyben születtetünk? Ezen hely pedig, az emlitett nyelveken, mindennemzetnek saját alphabétjével van közölve, ugy hogy e kis füzet a különbféle betűalakoknak is érdekes és nálunk ritkán látható gyüjteménye.

A 3-dik cimzett mű: Bericht stb., igenérdekes tények előadásával rajzolja a bibliaterjesztők élénk és fáradhatatlan működését a francia-porosz háboru alatt, a táborokban, a foglyoknál és a kórházakban. Egész biblia, uj-testamentom s egyes bibliai könyv kiosztatott összesen 719,052 darab, éspedig ebből 294,220 ingyen. Az egész közlemény igenérdekes és jellemző világot vet a német és francia katonák vallásos és erkölcsi érzületére. Általában pedig mutatják az ismertetett közlemények, hogy az angolok kezében, a bibliaterjesztés is valami oly nagyszerü és világraható működés, amilyenre eddigelé csak egyedül a brittek képesek.

Krüger. Die Prinzipien des deutschen Protestanten-Vereins. Conferenz-Vortrag. auf allseitigen Wunsch der Synodal-Conferenz der Elberfelder Kreissynode veröffentlicht. Barmen. 1869. 32 l. 8 r. 4 garas.

Szerző linzi protestáns lelkész a Rajna táján. Cimzett jeles dolgozatát a zsinati értekezleten olvasta fel, s annak határozott s egyhangu kivánatára bocsátotta közre. Ami már a tartalmat illeti: szerző határozottan azt állitja, hogy a német protestánsok egylete nem áll az evangyéliom alapján, mert alapitói, Rothen és Baumgartenen kivül az apák hitvallásától mind elpártoltak. Az egylet által igért megujitása az evang. egyháznak, nem egyéb, mint abba ellenséges, bár divatos vészes

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

elveknek becsempészése. A keresztyénségnek a kulturához való viszonyára nézve a prot. egylet dogmája az, hogy a kettő egymással meghasonlásba nem jöhet; — szerző azon hasonlattal fejezi ki saját nézetét, hogy a modern szabad költözés a hazátlanságot s a közszellem és okos honszeretet hiányát mozditja elő, és sajnálatát fejezi ki mind a valódi aristokrátzia hanyatlása — mind a lelketlen és romlott erkölcsü pénzuralom felyülkerekedése felett. — A községi elvet vagy egyházközségek jogát, autonomiáját illetőleg, szerző szerént a protestáns egylet az által, hogy a gyülekezeti tagsági jogokat nem az Urvacsorájában való hűséges részesülés bizonyosságához kötötte, — önmaga felett mondotta ki az itéletet. — Érdekes könyv s bár előttünk egynémelyik ponton tulzónak látszik is, mégsem egészen méltatlan a figyelemre, a mi nihilizmus felé tántorgó korunkban. *A theol. Jahresbericht után.*

Kibédi id. Péterfi Károly, marosvásárhelyi nyug. lelkész s magyar akadémiai tag, Közönséges és alkalmi egyházi beszédei megjelentek, Marosvásárhelyt, 1871. 8. r. XIII + 487 lap. Előfizetési ár 2 frt, bolti ár 2 fort 50 kr, mi szerzőhöz küldendő Maros-Vásárhelyre. Tartalmaz a kötet 42 egyházi beszédet, melyek közt több alkalmi és temetési is van. — Üdvözöljük a 81 éves tisztes aggastyánt az irodalmi munkásság terén, s cimzett művét ajánljuk a tisztelt olvasók figyelmébe és pártfogásába.

A sárospataki hittanhallgatók kiadása folytán nem sokára meg fog jelenni Mitrovics Gyula sárospataki hittanár s főiskolai lelkész Egyházi és Szertartási beszédeinek első kötete. Előfizetési díjj 1 frt, mely Radácsi György urhoz Sárospatakra küldendő.

Megjelent a dévai állami tanitóképezde első tanévéről szóló Értesitvény. Szerkesztette Koos Fer. id. igazgató tanár.

Psenyecki Nagy Sándortól az angol nyelv önoktat. II R. XIX. lev. 35, 36. lecke; — Francia nyelv önoktat. I. R. 4—5 lev 6—9. lecke megjelent és az illetőknek szétküldetett.

Apolló cím alatt Fellegi Viktor szerkesztése s több zenetekintélyek közreműködése mellett egy oly folyóirat indul meg, mely az egyházi zenére is lesz tekintettel. Előfizetési ára egész évre 5 frt, félévre 2 frt 50 kr, negyedévre 1 frt 25 kr; küldendő Budára, Iskola-utca 191. A folyóirat megjelenik havonként kétszer.

Vettük a Közigazgatás című heti szakközlöny mutatványszámát is Szerkeszti Bakos Gábor. Laptulajdonos Pesko Medard. Pest, Ujvilág-utca 20. sz. Ide küldendő az előfizetési pénz is: negyedévre 2 frt, félévre 4 frt, egész évre 8 frt.

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
1084 1933
gyarapodási naplószám.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Előfizetési felhivás

a magyar protestáns egyházi és iskolai

„FIGYELMEZŐ“

1872-dik évi, vagyis harmadéves folyamára.

A cimzett folyóirat, Isten segedelmével már másod éves pályafutását is bevégezvén, a figyelmes és rendes olvasók jól ösmerhetik ezt s megitélhetik és itéljék is meg, hogy vajjon vólt-e s van-e szükség e folyóiratra, tett-e ez valami szolgálatot a közügynek, s legalább az ösmereteket terjesztette s a látkört szélesbitette-e azon elvek mezején, amelyek iránt kezdetben hűnek lenni igérkezett vólt.

Ha szabad megjegyezni: én tiszta szándékkal igyekeztem szolgálni a közjónak s nem kiméltem sem időt, sem fáradságot, sem áldozatot, hogy több rendbeli akadályok s titkos és nyilvános megtámadások között is fentartsam ezen igen költséges kiállitásu s Isten után csak egyedül önmagára s a tisztelt közönség önkéntes és nyilvános pártfogására támaszkodható folyóiratot.

Határozottan el vagyok szánva, legalább egyideig még, ezentul is fentartani e folyóiratot éspedig az eddigi irányban és szellemben.

Most azt ohajtva és kérve, hogy különösen a velem egy nézetben lévő tisztelt lelkésztársak, vallásunk, egyházunk és iskoláink közjava érdekében, minél szélesebb körben igyekezzenek ösmertetni e folyóiratot: e célból, nem tartom feleslegesnek megjegyezni a következőket:

A „Figyelmező“ ezentul is minden körülmények között törhetlen szilárdsággal ragaszkodik az evangyéliomi pozitiv alapigazságokhoz és tényekhez, melyeket mint természet feletti isteni kijelentésnek eredményeit, soha semmiféle emberi birálat, tudomány és kultura sem meg nem dönthet, sem semmiképen nem helyettesithet. A felfogás és kifejezés formája változó, tökélyesbülhető; de az alapigazságok és tények lényege mindörökké ugyanaz, miként az élő Isten, aki azokat az időben kijelentette. — Én is örömmel üdvözlöm mindazt, ami valódi haladása és igazi vivmánya korunknak a tudományok mezején s nem félek attól, mintha

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pl. a bölcsészet és természettudományok hatalma, végpusztulásra juttatná a keresztyénség alapigazságait, sőt többekkel együtt azt tartom, miszerént korunkban is igazolva lesz az, amit verulami Baco mondott vólt: „Certissimum est, atque experientia comprobatum, leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.“ Az igaz evangyéliomi hit és a valódi tudomány, egymás kiirtására sohasem törekedhetnek.

A dicső emlékezetü reformátorokról azt tartom, hogy ők helyes irányban indultak ki és haladtak az evangyéliomi alapigazságok és tények felfogásában; ugyanazért az ő hitvallásaikat, bár az isteni kijelentéssel egyenlő értéküeknek egyáltalában nem vélem, mindazonáltal mindaddig tiszteletben tartom, mig az Isten igéjéből jobbra nem tanittatom. És a midőn látom, hogy a külföld müvelt protestáns népeinek, theologusainak, történetiróinak s más tudósainak nagy többsége, sőt nagy államférfiak és dicső fejedelmek is áldva emlegetik a reformátorok és reformátzió vallást, szabadságot, tudományt es müvelődést előmozditó hatását: én sem keresem dicsőségünket abban, hogy kisebbitsük és gyalázzuk azok nevét és emlékezetét, akiknek munkája és érdeme a világtörténetek folyamán, az én csekély nézetem szerént is, nyomban a nagy apostoloké után áll.

Azon meggyőződésben vagyok én is, hogy az evangyéliomi protestáns keresztyénség lényege, nem csupa érzületből és cselekvésből, hanem már gyökerében, tanból is áll. Miként nem ösmerek, ugy ezidőszerént még képzelni sem tudok „keresztyén“ egyházat vagy felekezetet köztekintélyü alaptanok nélkül. Ezen keresztyén alaptanok pedig, már benső természetöknél fogva nem pusztán ismerettárgyak, hanem a lelkületet szabályzó és idomitó s az életet vezérlő erkölcsi elveknek is alapjai s a keresztyéni erényeknek forrásai. A mily nagy bün lenne ezen alaptanok hivésére, elfogadására és megtartására bárkit is erőszakkal kényszeriteni: épen oly képtelen s minden igazsággal és erénynyel merőben ellenkező dolog leune az, ha valaki oly vallásfelekezet tagja akarna lenni vagy maradni, amelynek emlitett értékü alaptanait nem hiszi, sőt nyilván megtámadja, csufolja és megdönteni törekszik.

Mindezek és több, ezekkel rokonelvek, nem az én találmányaim, hanem az evangyéliomi szabadelvü protestantizmus elvei. — Szorosan véve nem tartom ugyan helyesnek a mi vallásunkra és vallástudományunkra vonatkozólag az „orthodox“, „hivő“, „szabadelvü“ elnevezéseket, mert hiszen minden valódi keresztyén protestáns theologusnak s más egyes protestánsoknak is vóltaképen orthodoxoknak, hivőknek, de e mellett szabadelvüeknek, a haladás barátainak is kell lenni bizonyos tekintetben és kellő határig. Miután azonban már verba valent sicut nummi: tehát kijelenthetem, hogy én a szabadelvü irányzat hivének s a haladás barátjának tartom magamat.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ámde ha nálunk vagy bárhol is, a szabadelvüek azt vallják, hogy nincs semmi természet feletti, tehát nincs természet feletti isteni kijelentés sem, sőt nincs egy a világ sorsára befolyást gyakorló, öntudattal biró élő Isten sem; nincs halálból feltámadott és élő Megváltó; nincs és ne is legyen az evangyéliomi protestantizmus mezején semmi oly pozitivum, amelynek érvénye felette állana az emberi ész hatalmának, stb. stb.; — hogyha mondom, a liberalisok akár nyiltan és kereken, akár holmi csengő-bongó frázisokba burkolva ezen tanokat vallják: akkor én teljességgel nem vagyok liberalis, nem vagyok és hiszem az Istent, hogy nem is leszek, ily szabadelvü soha.

Ezek folytán bővebb tájékozás végett ki kell jelentenem azt is, hogy én az evangyéliomi protestántizmus alaptanaira nézve, a protestáns külföldön nagy hatással müködő „Evangelikus szövetség" — „Evangelical alliance", „Evangelisches Bund" eredeti programmjával egyetértek, bár a nevezett szövetséggel, ezideig még semmi rendszeres és tényleges egybeköttetésben nem vagyok. —

Még csak egy pár nagy fontosságu közügyünkről néhány szót.

Én részemről azon meggyőződésben vagyok, hogy amily mérvben szeretjük vallásunkat s ösmerjük annak az egyéni, családi és társadalmi életre gyakorlott jótékony befolyását: oly mérvben kell ohajtanunk és akarnunk azt, hogy gyermekeink a mi vallásunk elvei szerént és szellemében tanittassanak és neveltessenek. „Neveltessenek" is, mondom, mert a cél bizonynyal nem csupán hólt vagy merőben üzleti haszonhajtó ösmeretek közlése, hanem az erkölcsnek és jellemnek szilárd alapu és sikeres képzése is; ami, pozitiv vallás nélkül lehetetlen. Ez érdekből és ezen célból elmulhatatlanul fen kell tartanunk saját autonom felekezeti iskoláinkat, éspedig megszabaditva az állammindenhatóság, centralizáczio és bürokrátzia jármaitól, amelyek az egyház formaszerü kihallgattatása és beleegyezése nélkül törvényes szabadságunk nagy sérelmével tétettek reánk. Autonom felekezeti iskoláink folytonos fentartását kivánja tőlünk nemcsak vallásunk, hanem a tudomány és nemzeti szabadság érdeke is. Fájdalom! ugy látszik, hamarább eljő az idő mint gondoltam, amelyben a valódi szabadelvüség és okos keresztyén demokrátzia ápoló és menedékhelyei, legalább a nyilvános institutiók közt, kiválólag ismét az autonom protestáns iskolák fognak lenni, vagy lehetnek, ha akarnak, a magyar hazában. —

Egyházunk és felekezeti iskoláink számára autonomiánk teljes épségben tartása mellett, a legszentebb kötések és sarkalatos törvények alapján követelhetjük és követelnünk is kell nemcsak általában a teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot, hanem az állam általi rendszeres és kielégitő javadalmaztatást is mindaddig, mig a római katholikus egyház, iskolák és klérus, csak egyetlenegy fillért is élveznek olyat, amely állami forrásból vette eredetét. —

*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Egyházunk kebelében különösen a müveltebb osztálynál s a városi, sőt már-már a falusi népnél is, a vallásosság és erkölcsiség hanyatlását, másokkal együtt, őszinte fájdalommal látom én is. De azon meggyőződésben vagyok, hogy e bajon a lelkészek s más egyházi előljárók pozitiv elveken nyugvó valódi evangyéliomi buzgó müködése; ezáltal vezérlett és áthatott autonom felekezeti iskola s a nyommasztó alárendeltségtől s szegénységtőli megkönnyebbülésünk s általában egy célszerüen szervezett s kellő eszközökkel rendelkező s tisztán a két protestáns felekezet elvei szerént és határai közt müködő erélyes belmisszio fogna legbiztosabban segiteni. —

Ime tisztelt olvasó, ezek azon főbb elvek és irányzatok, amelyek szerént a Figyelmező ezentul is müködni fog. Az eddigi rovatok mind megmaradnak; tehát folytonos gond lesz a protestáns külföld egyházi és iskolaügyi krónikájára, irodalmára, s saját egyháztörténelmünk ügyének érdekes okmányokkal s másnemü közleményekkel gyarapitására is. stb. stb.

E cél eléréséhez nemcsak idő és fáradságos munka, hanem több rendbelí külföldi folyóiratok s másnemü müvek költséges megszerzése is mulhatlanul megkivántatik. E mellett a kiállitás is igen sokba kerül a mai időkben, s e folyóiratnál nézetem szerént még a boriték és erős befüzés is szükséges lévén, a kiadási költség ezáltal is tetemesen emelkedik. —

Én elmondottam a magamét tisztelt olvasó! Most következik a te szives pártfogásod, ha ugyan, e folyóirat fentartását a közjó érdekében szükségesnek látod.

A „Figyelmező“ megjelenik havonként egy, legalább 3 ivnyi terjedelmü füzetben, szines boritékkal ellátva.

Az előfizetési dijj egész évre 4 frt, félévre 2 frt, évnegyedre 1 frt, amit legcélszerübb postai utalvány mellett, egyenesen hozzám küldeni és pedig minélelébb, legfeljebb a következő január hó közepéig. —

Debreczen, 1871. december 19.

Révész Imre sk.,
a magyar protestáns egyházi és iskolai
„Figyelmező“ szerkesztője és kiadója.

Debreczen 1871. Nyomatott a város könyvnyomdájában. D.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429